827

अथ गायत्रीरहस्यप्रारंभः ॥ श्रीरामः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीसरस्वत्यैनमः ॥ ॐकारमृग्वेदमयंशिवमक्षरमद्वयं योमामनंतिदेवेशंतंप्रपद्येविनायकं १ श्रीसूर्यश्रीनि
वासश्रीकंदःश्रीगणेश्वराद् परमात्मायुक्तंसः सोहमित्याश्रयेद्विधा २ ॐकाररूपंसंयुक्तंत्रिलोकीवेदसंस्तुतं गा
यत्रीकामगोःसन्धा धर्मकामार्थमोक्षदा ३ योनोधियंप्रचोदयात् योनस्तस्मिन्प्रचोदयात् तस्यदेवस्यसवितुर्भर्गो
वित्यमुपास्महे ४ संध्योपासनपात्वेसरात्मापरमेश्वरः वर्णनेमाचगायत्रीरहस्यंपारमार्थिकं ५ प्रणवव्याहृतिगाय
त्र्यादिकैर्मंत्रैसंध्योपासनंकुर्यात् तत्रयामत्रयस्थः ॐकारोव्याहृतीससगायत्रीशिरसातथा आपोहिष्ठादितिस्रोऋचः
सर्वःशापःपुनंत्विति ऋतंचेतिचतसृभिर्दृपदाचाघमर्षणं उदुत्यंचित्रंतच्चक्षुस्तेजोसीतियथाक्रमं गायत्र्याश्चतु
रोवेदान्संध्यामेवंसमाचरेत् अन्येश्चविधिभेदैर्मंत्रैस्तत्रादरोकार्यथाक्रमं ॐमितिप्रणवस्यपरब्रह्मऋषिः परमात्मादेव
ता देवीगायत्रीछंदः अग्निर्बीजं उमितिशक्तिः मेकीलकं त्रिपुरुषः उदात्तस्वरः सातमंगोत्रमेवोणांवसिष्ठविश्वा
मित्रभरद्वाजाऋषयः अत्राग्निमुखमहेश्वरादेवता गायत्रीछंदःपुरुषमगसः उरोसिभूर्तरिक्षंदोरितिस्थानानिगार्हपत्यद
क्षिणाग्याहवनीयरूपाणित्रीतत्रिपुरुषेसंस्थावर्णाः जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तास्थाअवस्थाः प्राणायामादिषुविनियोगः
अथकरन्यासःशिरसि ब्रह्मणेनमःमुखे गायत्र्यैनमःहृदयेपरमात्मनेनमःमुखेबीजायनमः वामांगेशक्तयेन
मः तत्रैवकीलकायनमः इतिऋष्यादिन्यासः पादादिनाभिपर्यंतंअकारायनमः नाभ्यादिकंठपर्यंतंउकारायनमःकंठा
दिमूर्धपर्यंतंमकारायनमः इतिषडंगन्यासः अंआंहृदयायनमः ईंईंशिरसेस्वाहा उंऊंशिखायैवषट् एंऐं
कवचायहुं ओंऔंनेत्रत्रयायवौषट् अंअंअः अस्त्रायफट् इतिषडंगन्यासः एवमेवांगुष्ठादिन्यासः सयथा अंआंआं
अंगुष्ठाभ्यांनमः ईंऊंईंतर्जनीभ्यांनमः उंऊंउंमध्यमाभ्यां० एंऐंएंअनामिका० ओंऔंओंकनिष्ठिकाभ्यांनमः अंआं
अः करतलकरपृष्ठाभ्यांनमः अथध्यानं श्वेतवस्त्रांकनीलकंठंत्रिवर्णंपरमेश्वरं षड्भुजंसत्रिनेत्रंचंद्रार्द्धस्थितंतुपद्म

भे १ अथोहोर्ग्वेदविधाणंमस्तमाडोंकमडलं मध्यमाभ्यांचक्रंशोचन्त्रिशूलंडमरुंतथा २ इतिसकलेश्वरस्य सगुण
ध्यानं निर्गुणंतु हृदयकमलमध्येदीपवद्दहरसारंप्रणवमयमतर्कंयोगिभिर्ध्यानगम्यं हरिगुरुशिवयोगंसर्वभूतस्थमे
कंसहरपिमनसाहिध्यायतेयःसमुक्तः १ जगरंकुरकंरणुचित्सरानंदमूर्तये गतिताखिलभेदायनमःशांतायशं
भवे २ अथमंत्रात्मोध्यानं यासाप्रथमामात्रा अत्यरेवसाऽग्निवर्णेनयस्तांध्यायेत्सनिसंगछेद्ब्रह्मपदं यासाद्वि
तीयामात्रासाविष्णुदेवत्यारक्तवर्णेनयस्तांध्यायेत्सनिसंगछेद्विष्णुपदं यासातृतीयामात्राईशानदेवत्याकृष्ण
वर्णेनयस्तांध्यायेत्सनिसंगछेदीशानपदं यासार्धचतुर्थीमात्रासर्वदेवत्यासाअव्यक्तीभूतासंचरंतीशुद्धस्फटिकसं
निभायस्तांध्यायेत्सनिसंगछेत्सन्यनामकं १ इतिमात्राध्यानं ॐकारऋग्वेदोब्रह्मस्वयंभूरात्मएकाक्षरः ॐकारोय
जुर्वेदोविष्णुर्देवोयेकाक्षरः ॐकारःसामवेदरुद्रोहात्मएकाक्षरः ॐकारोथर्ववेदउमातानुहात्मस्तथाहिपरंब्रह्मति
गायत्युपनिषत् अथप्रणवार्थः अवतीति ॐ तथाचकाशकेऽवनाद्धोमि अवतिमर्त्यंकृत्कपनिषत्
अवरक्षणादिषु अवतिप्रीतोपथ्य अवनेपरस्यमनुग्रसयस्यद्रितोयोभवति चकाराद्दकारस्यउकारः आ
दुणः अथवाज्वरस्वरश्रियतिमवामुपधायाश्चतिवकारोपधयोरुत्वंकृत्वासवर्णेदीर्घेचकृतेसार्धधातुकेतुण
णः आप्नोतेर्वेसेकेसर्वमाप्नोतीसर्वः प्रणवेप्रतिपुतः ओं३मुक्तेमंत्रस्यत्रयसंज्ञाः ॐमध्यादाने ॐअग्नि
मिळे अकारादाने किं ॐमापोज्योतिरसइति तथाचगायत्युपनिषत् आभ्यादाने प्लुतेमश्चतुर्थी अस्यप्रणवस्यजपा
र्थेनुसंधानं परमपुरुषार्थसाधयति तथाचयातंजलं ईश्वरप्रणिधानाद्वातद्वाचकःप्रणवःतज्जपःस्वरूपानुसं
धानं योगसिद्धिंजनयति किंतुत्रयोत्तरतापनीयमपि ॐमित्येतदक्षरंसर्वतस्योपव्याख्यानंभूतंभव्यंभविष्यदि
तिसर्वमोंकारएवयच्चान्यत्त्रिकालातीतंतदप्योंकारएवअथप्रणवांगेभ्योव्याहृतयःसंभूताअकारउकारमकार

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

छिंदनादशक्तिः शांतारव्यानिसहा प्रणवांगानि एतेसप्तव्याहृतीनामेवयमस्ति तथाचशंकराचार्यस्वामिनः प्रणव
स्यव्याहृतीनामंतःसेवंधउच्यतेअकारंभूरुकारंतुभुवोमार्णस्वरीरितः छिंदुर्महस्तथानादोजनः शक्तिनपः स्म
तंशांतंसमितिप्रोक्तंयत्तत्परंतरंपरं इतिप्रणवः २ सप्तानांव्याहृतीनांविश्वामित्रजमदग्निभरद्वाजगौतमा
त्रिवसिष्ठकश्यपाऋषयः अग्निर्वायुःसूर्यबृहस्पतिर्वरुणेंद्रविश्वेदेवादेवता गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्बृहतीपंक्ती
त्रिष्टुप्जगत्यश्छंसि श्वेतशामपीतसितारुणनीललोहितकनकवर्णाषड्जर्षभगांधार मध्यम पंचम धैवतनिषादाः
स्वराः पृथिव्यापतेजोवायुराकाशादिगात्मनोबीजानिश्रीकीर्तिर्मायाधृतिर्मेधास्मृतिर्वाचशक्तयः अग्निवे
दयकारपपगौतमोंगिरोभार्गवकौशिकवसिष्ठानिगोत्राणि शब्दस्पर्शरूपरसगंधमनोबुद्ध्यस्तत्वानिचित्त
समांजलिंशकरविस्तृतयमपाशव्यापकाव्यमुद्राः प्राणापानव्यानोदानसमानचित्ताहंकारजनितपापोपश
मनंफलं प्राणायामेविनियोगः अथन्यासः ॐ भूःपादाभ्यां० ॐ भुवःजानु० ॐ स्वःकट्यै० ॐ महः नाभ्यै० ॐ ज
नः हृद० ॐ तपः कं० ॐ सत्यं मूर्ध्ने० भूरादिसप्तलोकान् सप्तपातालान् त्रिगुणान् पृष्ठवंशे मेरोरुपरियेथाक
रणे परिणतान् सप्तदेवतान् सुषुम्नामार्गेण प्रविष्टेनमनसाध्यायन् प्राणायामान् कुर्यात् एतत्सर्वंयोगशास्त्रे
स्पष्टीकृतं तथाचोक्तं शंकराचार्यैः आरोतारः प्रकृतिविकृतीप्रोत्थितः शोचमूलाधारादारदलिविरुतरथावि
श्वसौषुम्नामार्गे आद्ये शांताभिरनुगोमात्रया समभेदेजुष्टो मूर्धावधिपरिगतः शाश्वतींनवहिश्चव्याहृतयः
समलोकार्थाभवंति तथाचगायत्रीहृदये प्रोक्तंभूरितिभूर्लोकः भुवरितिभुवर्लोकः स्वरितिस्वर्लोकः महरि
तिमहर्लोकः जनरितिजनलोकः तपइतितपोलोकः सत्यमितिसत्यलोकः भवत्सस्मात् सर्वमितिभूरेफांतमध्यं
भवतीतिभुवः भरतिभ्रामसुनप्रत्ययः किद्भवति अचिश्नुधातुभ्रुवांसुवंइ स्वरितिरेफांतमध्यं स्वर्गविशेषवा
चकंमहीपतेपूज्यतमितिमहः महइत्याद्यंअसुन् प्रत्ययः किद्भवतिजनयतीतिजनः जनजनने अस्मादसुन्प्रत्य
यः सप्तमइतिनपः तेजोरूपंतपसंतापे अस्मादसुन्प्रत्ययः सतिनयंसत्यंसदेवा प्रपंचसारे विश्वपराद्यार्ध्याह्

वषोभूरादेः सतिवर्तते तत्सदंसदितिप्रोक्तंसनूमात्रत्वाद्भूरिति १ भूतत्वात्कारणत्वाद्भुवः शब्दस्यसंगतिः
सर्वस्यकरणात् स्वाम्यतयाचस्वरितीरितं २ महत्वाद्बृहत्वाद्महः शब्दः समीरितः तदेवसर्वजननात्तस्माज्जन
इतिर्जनः ३ तपोज्ञानंतयाचैवंतथातपत्वात्स्मृतं ससंपरंत्वादत्यंतत्वादनंतज्ञानतः स्मृतं ४ तथाचमंत्रदेवप्रका
शिकायामप्युक्तयोव्याख्याता भूरितिसन्मात्रं उच्यते भुवइतिसर्वंभावयतीतिभुवसत्यादिरूपमुच्यते सुवइ
तिसुष्ठुत्रायमाणंसुखस्वरूपमुच्यते महइतिमहीयतेपूज्यतेइतिसुसत्यासर्वातिशायितत्वमुच्यते जनयतिजनं
यतीतिसर्वकारणमुच्यते तपइतिसर्वतेजोरूपत्वं ससंमितिसर्वाधारहितत्वमुच्यते एतद्वैभवति लोके
यत्तत्सद्रूपयभायश्रीरूपे २ यत्सुखरूपे ३ यत्सर्वाधिके ४ यत्सर्वाधिकरणे ५ यत्तेजोरूपे ६ यद्यथार्थरूप ७
नदीकारवाच्यं। त्रिलिंगात्मतत्वस्यचिद्रूपात्मभावादिति। मध्यगायत्र्याविश्वामित्रऋषिः त्रिरसि। गायत्रीछंदः मुखे। सवि
तादेवताहृदये। वरेण्यइतिबीजंमुखे॥ णियमितिशक्तौवामांगे॥ अथध्यान॥मुक्ताविद्रुमहेमनीलधवलच्छा
यैर्मुखैस्त्रीक्षणैर्युक्तामिंदुनिबद्धरत्नमुकुटांतत्वार्थवर्णात्मिकां॥ गायत्रीवरदाभयांकुशकशांशुभ्रकपालंगुणं
शंखंचक्रमथारविंदयुगलंहस्तैर्वहंतीभजे॥१॥ अथन्यासः॥ॐ तत्पादांगुष्टाभ्यांनमः। ॐ सवितुर्जंघाभ्यां
नमः। ॐ वरेण्यंकटीभ्यांनमः। ॐ भर्गोनाभेनमः। ॐ देवस्यहृदयानमः। ॐ धिमहीकंठाय०। ॐ धियोमुखा
य०। ॐ यश्चक्षुर्भ्यां०। ॐ नःललाटाय० ॐ प्रचोदयात्मूर्ध्ननमः इतिपादेन्यासः अथगायत्र्यर्थः परा
शरः योदेवः सवितास्माकंधियोधर्मादिगोचरः प्रेरयत्तस्यतद्भर्गस्तद्वरेण्यमुपास्महे १ वेदांतानुसारेणक
श्चीन् नदित्यवाच्यनोगम्यधेययत्सूर्यमंडले सवीतुः सकलोत्पत्तीः स्थितिः संहारकारण वरेण्यंमाश्रय
णियंयदाधारमिदंजगत् भर्गः स्वसाक्षात्कारणाद्यविद्याशक्तीदहन् २ देवस्यज्ञानरूपस्यस्वानंदाकी
र्तेपमं धीमहीतीधियोवृत्तीः प्रत्यक्प्रवणचारिणीः ३ यद्यल्लिंगनिर्देशंसत्यज्ञानादिलक्षणं नोस्मा
कंबहुधाध्यस्तभेदभिन्नदृग्गतयो ४ प्रचोदयात्प्रेरयतुप्रार्थनियंविधीयते वेदव्यासेनसंप्राक्तान्या

गाय॰ ३

ख्याज्ञानुसारीणि ५ अथगायत्रीशिरः ॐ आपोज्योतिरसामृतंब्रह्मभूर्भुवःस्वरों शिरसः प्रजापतिर्ऋषिः ब्रह्माग्निर्वायुःसूर्यादेवताः यजुःछंदाविवर्जितं व्याप्तः ॐ मापोज्योतीरसमंत्रोवैतैनरोयेक तस्यप्रजापतीश्चार्षंयजुः छंदाविवर्जितं १ सर्वैः स्वरः दीप्तावर्णाः प्राणायामेविनियोगः अथन्यासः आपस्तनाभ्यानमः ज्योतीश्चक्षुभ्यानमः रसोजिव्हायेनमः अमृतंललाटायनमः ब्रह्मभूर्भुवः स्वरोंक वचायदृ ब्रह्मादिदेवताध्यायेत् व्याप्तः योऽक्षराक्षरकंब्रह्मगायत्रीस्तुशिरः स्मृतं सकृदावर्तयन्विप्रः संसारादाशुमुच्यते १ आपुर्वीतसर्वमित्यापः आप्नोतीक्षीप् क्षुस्तव अपुप्रुनिः अपः स्त्रीभुम्नी अपःऊष्टनब्रह्मणोवतारः सामाएहस्तं ज्योतनइतोज्योतिः युतंरितिसिन्नोदग्राम्नजः युतंरितिसि नूप्रसंयाभवती ओदग्राम्नजकारः ज्योतिःऊष्टनात्राग्निर्गृह्यते रस्यतेयोगिभिरितिरसः पवनःनमीय तेकदाचिदित्यृतं रविमंडलांतर्वर्तीहिरण्मयपुरुषारव्यंतज्ज्ञः एतच्चत्वारःचतुर्वेदानांदेवताः तथाचगा यत्र्युपनिषत्तअथर्वणस्यचंद्रमादेवतंतदेवज्योतीः सर्वछंदांसिआपस्थानंतान्नोदग्विरभिष्टयइत्यव मादिरुत्वाऽथर्ववेदमभीधीयते अग्नेःस्थावरजंगमग्रामाःसंभवंति तस्मात्सर्वमापोमय ऋचाम ग्निर्देवतंतदेवज्योतिः गायत्रंछंदाःपृथिवीस्थानं अग्निमीळेपुरोहितमित्यादिरुत्वाऋग्वेदाभिधीयते यजुषावायुर्देवतं तदेवज्योतिस्त्रैष्टुभंछंदांतरीक्षस्थान इषेत्वोर्जेत्वावायवस्थेत्यादिरुतायजुर्वेदाभि धीयते साम्नामादित्योदेवतं तदेवज्योतिः जागतंछंदाद्यौस्थान अपनआयाहिवीतयइत्यवमादिरुत्वा सामवेदाभिधीयते तस्मादेतेसोमादयः चत्वारोब्रह्मवेदरूपाः परमात्मरूपावा ब्रह्मवेदब्राह्मणंचपर मात्मप्रपंचयोः एवंविधब्रह्मरज्जुसर्पन्यायेनभूर्भुवःप्रपंचनथापरिणतमोंकारएवसोहमस्मीतिशिरसा र्थः प्रपंचसोपि आपोज्योतिरसदृनिसोमाग्न्यास्तेजउच्यंते तदात्मकंजगत्सर्वंरजस्तेजोदृयंयुतं ब्रह्म तंतदनाशित्वावृहत्वाद्बृंहणंगयंते यदानंदात्मकंब्रह्मसत्यज्ञानादिलक्षणं २ नऋभुर्वस्वरित्यक्तसोहं

185
1943

मित्यंघ्रयर्थंहृतं एतच्चवेदसारस्यशिरस्त्वाच्छिरउच्यते ३ एवंमवगायत्र्याः ब्रह्मात्मबोधकत्वंमंत्रदेवप्रक ाशिकायामथ्युक्तंआपइतीव्याप्तेनिव्यापितंमुच्यते ज्योतीरितिप्रकाशरूपंरसइतिसर्वांतियिनते अमृतमि तिमरणादिसंसारनिर्मुक्तंब्रह्मत्वाद्बोधच्यते एवंसर्वव्यापिसर्वप्रकाशकंसर्वांतिश्यनित्यमुक्तं आत्मास्वरूपं सच्चीदानंदात्मकंयदाकारवाच्यंब्रह्मतदेवाहमस्मीति गायत्रीशिरोपीब्रह्मात्मबोधकं एवंप्रणवव्याहृति गायत्रीनछीरोभिः प्राणायामंकुर्यात् सयथा स्थिरसुरंम्यासनमाश्रियान्यैरेचकपूरककुंभकाख्यैः प्रा णायामकुर्यात् तथाचयाज्ञवल्क्यः प्राणायामस्त्रिधाप्रोक्तोरेचपूरककुंभकैः वर्णत्रयात्मकोवेतेरेचपूर ककुंभकाः १ सरेवप्रणवःप्रोक्ताः प्राणायामस्यतन्मयः इडायावायुमारोप्यपूरयेदुदरस्थितं ३ तेनैः धा रयेन्मंत्रैरेकारेनत्रसंस्मरेत् धारयेत्पूरितंपश्चाच्चतुःषष्यात्रमात्रया उकारमूर्त्तीमात्रापिसंस्मरंप्रण वंपरं यावद्वायुक्षयंतेतावद्धारणंजपसंयुतं ४ पूरितेरेचयेत्पश्चात्प्राणंवायुनिळात्मकं ३ तेनैपिंगलया गार्गीद्वात्रीद्वान्मात्रयापुनः ५ मकारमूर्तिमात्रापिसंस्मरन्सुसमाहितः प्राणायोमाभवेदेषपुनश्चै वंसमभ्यसेत् ६ ततःपिंगलयापूर्यमात्रैःषोडशभीस्तथा अकारमूर्तिमात्रापिसंस्मरन्सुसमाहि तः ७ पूरितंधारयेत्प्राणंकुंभकंविधानीदृयं जपेदत्रस्मरन्मूर्तिमुकारख्यंमहेश्वरं ८ यावद्वायुक्षयंते पश्चाद्विरयादिडयानिलं एवंमवपुनःकुर्यादिडयापूर्वपूर्ववत् ९ प्रवेणचसंयुक्तांव्याहृतिभिश्चसंयु त गायत्रीशिरसासार्धं प्राणसंयमनत्रयं १० यद्वासमभ्यसन्मंत्रंवेदकंलोकीकंतथा प्राणसंयमन विद्वान्जपेद्ब्रह्मविशतिदृयं ११ बृहस्पतिः रक्तंप्रजापतीध्यायेत्विष्णुंसितंलोहितंप्रभं शंकरंश्यंव कंचैनध्यायन्मुच्यतेबंधनात् १२ याज्ञवल्क्यः पूरकेविष्णुसायुज्यंकुंभकेब्रह्मणोतिकं रेचकेन तृतीयनप्राप्नुयादीश्वरपदं १३ सध्ययोरुभयोर्नित्यंगायत्र्याप्रणवेनवा प्राणसंयमनंकुर्याद्ब्रह्मणोवद

पारगः ९४ नित्यमेवप्रकुर्वीतप्राणायामांस्त्रयोऽपि अपिभ्रुणहनमासानुनत्यहरहः कृताः ९५ ऋतु
त्रयात्पुनात्येवंनन्मांतरकृतादघात् वत्सराद्भ्रूणविद्वानस्यातस्मान्निसंसमभ्यसेत् ९६ काशीखेदु
निमीलिताक्षः सद्यश्छादतोदनान्नसस्पृहान् तालुस्थाचरुद्विजश्वासवृतास्यः सुनिश्चलः ९७ स्मृति
मोर पंचांगुलिभिर्नासाग्रपीडनप्रणवाभिधा मुद्रयेसर्वपापघ्नीवान्प्रस्याष्टरुच्छया ; ९८ कनि
ष्ठानामिकांगुष्ठैर्नासाग्रस्युवपीडनं ॐकारमुद्रासाप्रोक्तायेनश्वश्वत्प्रचारिणः ९९ यमः दृढाभ्र
वसंयुक्तैप्राणायामैश्चतुःश्रुतेः मुच्यतब्रह्महत्यायः किंपुनः द्रोणपातकैः व्यासोपि सव्याहृतिसप्र
णवांगायत्रीशिरसासह यत्रपंनिसदोतेषानभ्यर्चयेतच्चित्त २९ सर्वेषुवेवलोकेषुवामचारश्चजाय
ते इतिश्रीगायत्रीरहस्यप्राणायामाभ्यासानंदोनामप्रथमोनुभवः ऽथोतदुरीतक्षयार्थंसाहंकारस्यु
श्रीपरमप्रीत्यर्थंप्रातःसंध्यामुपास्यिष्ये उपसमीपेवर्तमानंयदुरितंपापंतत्क्षयार्थंसाहंकारस्यविहिताकर
णप्रत्यवायःसमीपेउपविष्टोस्मि साहंकारस्यनिकि अहंकारादर्वाकविधिनिषेधाप्रवर्तते नोपरी
श्चात नथाचोक्तं भगवद्गीतायां यस्यनाहंकृतोभावोबुद्धिर्यस्यनलिप्यते हत्वापीसइमाल्लोकान्न
हंतिनन्निबध्यते परामरुलक्ष्मीःमायास्वाश्रयमव्योमाहयतीसर्वोसोपरमेश्वरः तथाचोक्तंमा
र्कंडेयपुराणे सर्वस्याद्यामहालक्ष्मीस्त्रिगुणासकलेश्वरी रुद्रयात्लक्ष्यस्वरूपासाव्याप्यरुद्रव्यवस्थी
ता मायाप्रतीविबिंबितचैतन्यमीश्वरः रुद्राभासमिसकलसाक्षत्व तर्हिकथसकलस्वरीतिसकरुंकिंप
त्याह्वनइति अस्मांतरात्मुकर्माणीवरदीत्वास्यादः एवंसप्रपंचोद्रोभूत्वास्वरूपद्रः जगत्कर्ता तस्मः
क्षणेनुपनंजलिनोक्तं कृताकर्मविपाकाद्वायेरयरामृष्टः पुरुषविद्यापरेश्वरः अथवापरमकारायस्य
सपरमाः प्रणवः नथाचोक्तमपिऊर्ध्वरमध्यः परमोयवश्चनारश्चवेदादीरितप्रणवनामानि पर

187
1943

मोभिधायकोस्तीतिमत्वर्थीयोरर्शआदित्वाच्च नथाचोक्तंपतंजलिना तद्वाचकः प्रणवः तत्श्चकिंतज्ज
पस्तदर्थानुसंधानंचैननपरमेश्वरानुग्रहोभवति तदनुग्रहाद्योगसिद्धिर्भवति अथपरमश्वासावी
श्वरश्चेत्यतत्पुरुषः कर्मधारयान्वर्थोविवक्षितश्चासीत सचाप्योपुरुषश्चेति तच्छब्दप्रसिद्धः अथः पुमानित्यर्थः
अथवा तच्छब्दवाच्यः परमात्मापरश्चेभवतद्रुपः सनकर्मधारयः क्रियेतनत्कर्मकरोतमनीषाप्रत्ययः धारयतीतिधारिण
रितिण्यंतात्पचाद्यच विहितंकर्मधारयतीतिकर्मधारयः कर्मण्यण् कर्मधारयतीतिकर्मधारयः अनेनानुपसर्गकः
परमेश्वरएवंतत्पुरुषः कर्मधारयः अयः कर्मादोमगल्यार्थंन्याख्यातः तेणसकर्मानुष्ठानस्यपरमेश्वरप्रीतिरेवफलं
नत्वन्यत्किंचित्कामफलंतत्रास्ति तेनांतःकरणंनिर्मलंभवती कामक्रोधादयोमलः अंतःकरणशुध्याज्ञानंभव
ति ज्ञानोदयनुक्तंत्य अथसंध्याद्यष्टार्थः सम्यक्ध्यायंतीयस्यांसासंध्याकोलः संध्याकोलश्चिवादयंदितिश्रुतिः
याज्ञवल्क्योपि अहोरात्रस्ययःसंधिः सूर्यनक्षत्रवर्जितः सातुसंध्यासमाख्यातामुनिभिस्तत्वदर्शिभिः सम्यक्ध्याः
यंतियोदेवतांसासंध्यासवितृमंडलमध्यवर्तिनंहिरण्मयविमूर्तिं उक्तंच ध्येयःसदासवितृमंडलमध्यवर्तिनारायणः सर
सिजासनसन्निविष्टः केयूरवान्मकरकुंडलवान्किरीटहारीहिरण्मयवपुर्धृतशंखचक्रः अथवासंध्यानेम
वसंधतिकेचन ध्येचिनायां अस्मादातश्चोपसर्गइत्येननभावादावकर्तरिचकोर प्रत्ययः तेनत्रयः संध्यार्थाः
सिद्धाः अथवाघ्रादयः श्वतियप्रत्यायांतोनिपातः अथवासधानसंधीद्योः सोपसर्गात्किंभावेसंधोभवना
संध्यादिगादित्वायत कर्मसंध्याकुर्वतिश्रात्मणः प्रसिद्धश्च ननश्चप्रातरितिप्रातःकोलसंध्योदवृताध्यायनसा
हमस्मीतिउपासिष्य इतिनिर्णयः कर्मपदेतुसेवेधातवः रुचर्थगर्भाःउपसर्गबलाल्लभ्यर्थोगीकर्तव्यः तत्श्चा
यमर्थोनिष्पन्नः परमेश्वराराधनलक्षणंकर्माहंकरीष्यइति अहमितिजिवाः अविद्याप्रतीबिंबितचैतन्यंजीवः
देहाद्यहंभाववान् किंचित्पंचाग्नीद्यात्राधिकारीसंधानसध्येनिध्यानस्येवमुख्यत्वमार्जनादिनागत्वमेगीरु

नं तथावश्युनीः उच्चैतमस्तंयंनमऽआदित्यमभीध्यायन्कुर्वन्ब्राह्मणोविद्वान्सकलंभद्रमश्नुते ब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येति
नथावमहाभारते नेतथैवमद्वाराजदंद्विनारथस्थंनि संध्यागतंसहस्रांशुमादित्यमुपतस्थिरे युधिष्ठीरादिभिर्युद्ध
यैतसोंगापांगकर्मानुष्ठानसमर्थैः सकलांगपरीत्यागेनादित्यमंडलांतर्वर्तीहिरण्मयपुरुषस्यध्यानेमवक्ष्यते तस्मा
त्तावत्संध्याध्योयत नथावस्मृतीचंद्रिकायां प्राणायामस्यलक्षणसमंनंतरंसंध्याध्यायेत प्रातःसंध्यासदरुणवसना
विद्रुमाभ्यंतराभांबालांहस्ताक्षमालांकरधृतकरकाहंसवाहांहिवांछ गायत्रीमुदीरंतीमनवरतमुच्चाऽत्रैवमनित्यां
नित्यामादित्यकांसोहमनंतरमुक्तमनुसाहमस्मीत्यपास्य १ आवाहयेभुमंत्रेणऽआयांतीसुर्यमंडलात् अत्रैवस्थंयाज्ञव
ल्क्यः आदित्यमंडलांतस्थाब्रह्मलोकगतांतथा ब्रह्मसुत्रगतांदेवीपद्मासनगतांशुभां १ अवाह्ययजुषोननंतेजोसी
तिविधानतः गोभोलः आयाह्यिवरदेदेवीत्यक्षरब्रह्मवादिनि गायत्रीछंदसांमातब्रह्मयोनिनमोस्तुते १ द्वौनवः
अवाहनंतेतरोयउक्तवापिविसर्जन सत्यंकोलात्सुर्यमंडलसुमंडलात्भुमध्यंभुमध्याद्ब्रह्मधुषीवब्रह्मलोकबलात्प्रा
णंप्राणादंतपोमिणविद्यानीसायमस्मीनिध्योयदिनिभावा नथोक्तमपि साहमस्मीनीयाबुद्धिः सर्वथानिषुद्यास्यंते अ
नएवव्यासःनाभिन्नोग्रतीपंयेनगायंत्रीब्रह्मणासह साहमस्मीत्यपासीतविधिनायेनकेनचित् इतिगायत्रीरह
स्यंसकल्पसध्यार्थध्यानानंदादयोनामद्विजियोनुभवा अथमार्जन सर्वतः इत्थंरुक्तानुसकृत्यकुशानादायपाणी
ना नद्यानद्युत्यनोयेसुरुद्रुवामकरस्थंनेः अत्रा नद्यानीर्यंद्रहंदवाधमर्षनंयभार्जनंपिव ओंडुबरंवसोवर्णराजत
दारुसंभवं रुक्तोपावामहस्तेवासध्योपासिसमाचरत् भारान्युतननोयेनमार्जनंननसमाचरत आपस्तंबः नद्यावाप्य
पिकायांवनदोगंवतेथैवच वामहस्तेजलंगृह्यनकुर्यान्मार्जनंद्विजः प्राणानायम्यसंमंत्रोक्ष्यवृत्वनोद्देवतंननुसा
यमाग्नीश्चेमत्कल्पात्प्रातःसुर्योसपः पिबेन द्वौनकःनवप्रैवेणयुक्तंनऽआपोहिष्टादृत्वननु संवत्सरंरुतपापंमार्ज
नंविनश्यंति गार्ग्योपि आपोहीष्टेनिसृक्तंत्वंनमार्जनंयत्कुशादकैः प्रतीप्रणवसंयुक्तंक्षिपेमूर्ध्निपदेपदे पदेप

189
1943

दंयतीपदांत वसिष्ठः उच्चैमादकेनयासंध्यापादमध्येनुमार्जने उपविश्यनुयद्यार्द्रेणतत्सर्वंनिष्फलंभवेत् स्मृतिसोर
मार्जनंनपर्णंश्चाऽनकुर्वाद्वारिधार्या करोतीयदीमूर्द्धात्रतत्सर्वंनिःफलंभवेत् द्वौनकः आपोहिष्टेतिसूक्तेन
मार्जनंचकुशोदकैः यस्यक्षयोयंतिजलंसकुशंप्रक्षिपेद्यः पादोतमार्जनंकुर्यादर्घर्चंतेनचैवच ऋगंतवात
थाकुर्याद्दिषंणामंतमादृचं तृचेनंतितिस्रोऋचंतत्व ऋचित्रःसप्रसारणउत्तरपदादिलोपः संप्रसारणछंद
सिनिचिन्निपूर्वरूपं ऋकूपरयूः पथामानक्षेनीऽअः समासांतः पुसिचेनीऽअर्धर्चादयास्त्रियां आपोहीष्टेतिसूक्तस्य
स्यसिंधुद्वीपऋषीः आपोदेवतागायत्रीछंदःमार्जनेविनियोगः तथाऽवद्यौनकः आपोहीष्टेतिसुक्तस्यसिं
धुद्वीपऋषिःस्मृतः आपोवैदेवताछंदोगायत्रीमार्जनेस्मृत आपोहीष्टेति हेऽआपः सुर्यमयोभवथ भुवस्छ
मयाश्चःसुखावाविहियस्मादेर्थे प्राणीनादृष्टादृष्टसुखंहेतुभूताभवथ ताइतिनस्मादित्यर्थं तस्मान्नोस्मा
कंईर्जन्नायदधातनस्थापयेत यथानयेप्रबलाभिबलाःसतः सर्वस्यापिऽअनिषिद्धस्यभोज्यस्यभोक्तारोभू
भूत्वाविहितानुष्ठानसमाभवामः तथाकुरुतेत्यर्थः महेमहेतरणायरमणीयायदृष्टायचक्षसेदर्शनाय योवइ
ति योवः युष्मदीयोरसःजीवनमः ज्ञानमः परब्रह्मलक्षणंपेदनीष्टतीं ईरुवस्छिनानस्मानतस्यरसस्यभाजयत
भागिनःकुरुतेत्यर्थः कारवऽइतिरुमातरः पुत्रकामयमानाःमातराःऽइवः तायथापुत्रान्पुरुरूपंयेसल्ल
क्षनादिभिर्भोजयंयुः तथाभाजयतेत्यर्थ २ तस्माऽरंगमितिषष्ठेचतुर्थीनस्थप्रागुक्तस्यवः तस्यसऽआर्थ ऽ
रंऽअलंपर्याप्तंगमामः गच्छमः युष्मद्रिसनसदाद्दांस्यामइत्यर्थः यस्यरस्यक्षयेनिवासःस्थितिरासगतेसाः पचा
द्यच क्षयोयतीपञ्चेर्थंचतुर्थि सुपांसुलुगितीसुलुनस्थनिवासस्यैकदेशोप्राणीजातंजिन्वथ तर्पयथवकारात्त
स्मिन्नियोसऽआपः नोऽआस्मान्यथस्थापनमंत्रवाक्यद्वयार्थः यस्यास्यब्रह्मांडस्यपरिणामद्वारेणस्यैकदेशोप्रा
णिजातं जिन्वथ तस्यऽअस्याऽरयमामभीधियंचकुरुतेत्यर्थः इतित्रिभिर्मार्जयित्वाचमेत् सूर्यस्यतिमंत्रस्यऽआपो

ऋषिः सूर्यमन्युमनुपतीरात्रेयोदेवता प्रस्तारपंक्तिश्छंदः प्रतिबंधकपापनाशनायऽऽचमनेविनियोगः ॐ सूर्यश्चमामन्युश्च मन्युपतयश्चमन्युकृतेभ्यः पापेभ्यारक्षतां यदह्नाप्यापः कारूंस्तमनसावाचाहस्ताभ्यां पद्भ्यामुदरेणशिश्ना रात्रीस्तदवलुंपतु यत्किंचिदुरितमयी इदमहंमामृतयोनौ सूर्यज्योतीषिजुहोमिस्वाहा सूर्यःमंडलांतस्थाय तेजोरूपादिवसाभिमानीदेवता मन्युःकोपाः मन्युपतयाब्रह्मविष्णुमहेश्वराः सर्वादेवतापरुक्षणंज्ञेयं चस मुच्चेत यानिमयाक्रोधवद्वानपरद्रोहचिंतनादिपापानिकृतानिनानिनाशयित्वाप्रागुक्तादेवतामाइतीमार क्षतुतत्पापक्षयंकुर्वंत्वित्यर्थः रात्र्यतिसप्तम्यर्थे त्रितियातन्वादीनांछंदसिवाइरुपक्षयनअतिसंधाकर णादारभ्यइदानींसंधाकरणसमेययदहंमनसापरद्रव्यद्रोहादिचिंतनप्रमादादज्ञानाद्वाकृतवान्यच्चाऽऽ नृतपरापरापवादतर्जनादिपापंकृतवान्यच्चहस्ताभ्यांपरताडनादिनिषिद्धकर्मकृतवान् यच्चशिश्नान्न नानाप्रकारव्रह्मनिषिद्धकारुस्त्रीगमनाद्यापकृतवान् शिश्नेतिनिर्देशसुकृगित्यादिसुत्रेणतृतीयैकवचन स्यऽऽदेशः शिश्नाइतीतृतीयातत्संबंधरात्रीः रात्र्युपलक्षितकारूरूपभगवान्ऽवलुंपतु स्फोटयतुनाशा यतु अन्यच्च यत्किंचिज्जन्मनिऽज्ञानादिकृतपापंऽपस्यमाननदीपनाशयतुइदमहंमयदुर्दैवंपि बामितन्मातृऽमृतयोनौब्रह्मस्वरूपसूर्यज्योतिषिजुहोस्वाहा विधूतपापाइक्तमलाधिष्ठितेसोरज्योतिः प्र विशामीत्यर्थः इत्यपःपीत्वाहिरावम्य पुनरापोहीष्ठेतित्रिभिः द्वान्देवीर्निषीदतः ससुषीः परीदिष्टेनतिस्रो नकाद्यः अथस्वशाखोक्तैरघमर्षणैर्मंत्रैः समार्जऽघमर्षणंकुर्यात् नत्वथा आपोहिष्टेतिनवर्चस्यसूक्तस्य सिंधुद्वीपऋषिः आपोदेवतागायत्रीछंदः पंचमीवर्धमानासप्तमीप्रतिष्ठाऽऽनेहेऽनुष्टुभौमार्जनेविनियो गः आपोहिष्टादिजिन्वथातृचऋग्भिः समार्जनेयजुश्शाखीयानाबह्वृचासामवेदिनाचद्वान्देवीनिषट्के नद्वान्देवीरितोऽपःदेवीरितिप्रथमार्धद्वितीया देवीर्न्नोऽसुखऽभिष्टयेऽऽभिमुख्येनसुखप्राप्तये

पीतेयमानायभवंतु अपिचऽरोगाणांऽगमनंयोःभयानांप्रथक्करणंयथाभवतिनथानोस्माकंऽभीत्यभीमुख्यनस्व वंतुसिंचंतु इदानावार्याणांक्षयंतोश्वर्षणीनां आपोयाचामिभेषजं याऽआपः वार्याणांवरणीयानांपदार्थानांऽऽ नीःस्वामिन्यइत्यर्थः किंभूताः वर्षणीनांमनुष्यानांक्षयंतीतिनिप्रथमार्धद्वितीयस्यः निवासंयुःयताऽआपःभेष जंमोषधयाचामियाचिंजाच्यार्थेवातद्विकर्मकोयंथातुः अश्वंमेसोमाऽअब्रवीदंतर्विश्वानिभेजसे अग्नींवि श्वऽआभुवंयतोद्वेतोः सोमश्चंद्रोमइतिमंत्रेऽआपुऽअंतः जलमध्येविश्वानिसमस्तानिभेषजानिऽअब्रवीत् अकथय न्चपुनःअग्निवाब्रवीत् कथयामासकिंभूतंविश्वंऽआभुवं विश्वस्यजगतःसुखभावयितारं आगांगनयनादियु णयुक्तं भेषजंत्यसुपांइत्यनेनजसुपः आपःगृणीतभेषजंवरूथंतन्वेममज्याङ्कसूर्यदृशे हेऽआपःममतन्वेद्व रीरायतन्वादीनांविकल्पनयऽचऽनेनभेषजंगृणीतपुरयतकिंभुतंवरूथंरोगाद्यनिष्टनिवारकंकवचभुतंवान्यु तप्रशोजनं ज्योक्चनिरंतरंसूर्यदृशेऽऽदृश्यसूर्यविलोकनायचक्षुरिंद्रियपाठकर्थपूर्वोक्तरसंपूरयेतत्यर्थः तथाचोक्तं ज्योकूपश्यसूर्यमिति ७ इतिनित्यानुष्टुभः इदमापःप्रवहतयत्किंचदुरितंमयी यद्वाहमभि दुद्रोहयद्वाशपऽनाऋतं प्रसक्षतोदृश्यमानंपापंप्रवहंत प्रवाहेनन्यत्रनयत अन्यच्चयन्मयिपूर्वजन्मनिकृता दपद्यमानंदुरवफलंदुखेनऽयतेप्राप्येनऽइतिदुरितंनदर्पिप्रवहंतवान्यनयदहमभीऽद्रोहंऽअभीमुख्यनद्रोह रूपंतवान्यदहंकृद्धःसन्नहंपे शपऽपालंभेऽतापिचान्यंतवंचिनद्रोहादिपापंनाशयेतत्यर्थः ८ आपोऽअः चान्चचारिषंरसेनसमगस्महि पयस्वानग्नऽआगहीतेमांसंसृजवर्चसा हेऽआपः अयंऽअहंभवत्प्रसादात संध्यादिनित्यकर्माणीऽन्चन्चारिषंऽअनुचरामि यतोभवद्भिरेनवयंसगस्महि अग्नेऽअग्नोजानः त्वंपयस्वान ऽआगहीऽआगच्छ आगत्यैतंमांसंवर्चसाऽन्नेनऽजसासंसृज संयोजय ९ इतिषट्ऋचावर्गः अथमंत्रोक्त रं सप्तर्षिस्तदप सोदिवानक्तंचसप्तधीः वरेण्यक्रतूरुहमादवीरवसेहुव हुवेऽऽद्धयामि किमर्थंरवसे

रणाय तर्पणायवा किंभूताः तदपसः सप्तर्षीः तत्कर्माणिप्रस्तंवनीः पुनःकिंभूताः दिवानक्तंचाहोसावेत्रप्रति
सप्तर्षिः स्तवतीपुनःकिंभूतः वेरण्यैकृतः वेरण्यैभजनीयंकर्मयुक्ताः इतिमार्जनविधिः अथाघमर्षणं त
थाचशौनकः उद्धरदक्षिणेवेवजलंगोकर्णतत्कर निधायनाडीकोयंतुपापपुरुषचसंस्मरत ऋतंचेति
तृचंजपत्वादृपदावाऋचंजपेत नासिकोयंजलंस्पृष्ट्वावामभागेक्षिपेत्तोक्षिपेत स्कोदपी द्रुपदांतुतंताज
ष्ट्वाजलमादायपाणिना कुर्याद्तृचमंत्रेणस्नानमध्येमुनिमज्जाघमर्षणंकुर्यात्स्कोद निमज्जासुत्रयोवि
द्वानृजपेच्चिरघमर्षण [illegible]अथाश्वमेधावभृथंवस्यस्नानतथाश्वं जलंचैवस्थलंवापियःकुर्यादघ
मर्षन तस्माद्योघिनेत्यतयथास्यार्यतमः तत्रायंप्रकारः वामकुक्षौपापपुरुषंनीलपिंगलदृष्टं
स्मृत्वाज्ञानाग्निनादग्धानद्स्मारूषवामपार्श्वेक्षिप्तंतच्चुलुकस्मृत्वावामभागेक्षिनोक्षिपेत सत्कापा
पंचरूनात्मानंहिंसाः परमजपेत ऋतंचसत्यमित्यस्यसंकस्यमधुछंदसाघमर्षणऋषिः भावृतो
देवता अनुष्टुपछंदः अघमर्षणेविनियोगः ऋतंचसत्यंचाभीद्धात्तपसाध्यजायत ततोरात्र्यजायतात
तः समुद्रोऽर्णवः समुद्रादर्णवादधिसंवत्सरोऽजायतेत्य अहोरात्राणिविदधद्विश्वस्यमिषतोवशी
सूर्याचंद्रमसौधातायथापूर्वमकल्पयत दिवंचपृथिवींचांतरिक्षमथोस्वः असनादहंसपरब्रह्मलक्षण
तपस्तस्मात्तपुसः सकाशाद्तत्रयीलक्षणंब्रह्म सत्यंप्राणः समष्टिव्यष्टिरूपोवायुस्तस्मात्तजसः स
काशादुदतन्नारूपद्वयमजायत तस्मात्तनाद्व्यानुरात्रीरव्यारुनलक्षणनमाजात तस्माद्व्यारुना
तमसः प्रागुक्तनतेजसाविद्यामानात्समुद्राः अर्णवउदगयोजातः तस्माउदकमयात्कालक्रमेणते ७
जसापंच्यमानब्रह्माउतदंतर वासीत्वसवत्सरः प्रजापतिः हिरण्यगर्भरित्याजायत सतुदेवानाऊा
युषाः पारणाममहोरात्र्यादिकालव्यवस्थाव्यदधत अकरात सुर्यचंद्रमसोप्रथममकल्पयत महा

धीनत्वत्कालव्यवस्थायाः संधानाकियेथेष्टमकल्पयत मेवं नहीकी विश्वस्यसर्वजीवगणस्याभिव्यंजनक्रियया
योग्यतामात्रस्यद्रष्टनः द्रष्टतः अरुःसूर्योभवेयं अरुंचंद्रमाभवेयं इतिस्वार्थादीनपिवक्ष्यीयः रागद्वेषरहितोय
थापूर्वमकल्पयत पूर्वस्मिनकल्पेयेननेसोरपदप्रापकेकर्मरूपतंभवेसोरपदंअकल्पयनेयेननचंद्रमसप्रापकेकर्म
रूपतंचांद्रमसेपदंअकल्पयत एवंमनुष्यनिर्यगादयोदेवाः यथायथापूर्वकर्मरूपवंतः तथातथात्त्वरूपेषु
देहादिषुनानतानकल्पयत नयेथेछं दिवंस्वर्गद्वंद्वीपदानिचद्राष्ट्रानद्राहोलोकान पृथिवीभूर्लोकद्रा
ष्ट्रानपातालादीन्अंतरिक्षंभुवर्लोकंअथोननरंस्वर्लोकंसत्यलोकादूर्ध्वंब्रह्मावथायथापूर्वमकल्पयत
इदानिमघमर्षणमंत्रैः संध्योपासकोयावंत पृथिव्यापापंमत्संबंधिनिष्टतीऊानंरीक्षेवास्वर्गनरकेवाफलंदान
यद्मोऽपः एनस्तितिर्वरुणः अयंमंत्रोवाक्षपापंपूनातुनाशयत ॐ भूर्भुवःस्वरित्यादिसप्तव्याहृतीः पठी
त्वाॐ आपः पंचतीभूतानिगुहायांपुरुषोत्तमः हृआपः युष्माभिर्नासिकयापृष्ट्वाक्षिप्ताभीः पुरुषोत्तमः पर
मात्माभूतानिगुहायांगव्हररूपेसंसारनिःपापानीरूपापंचतीपरीपक्वबुद्धीनिकरोतीसएवंपरमात्माऊस्मा
न्पिनथाविधान्करोतुरुपुरुषोत्तमंतयज्ञस्वात्मास्वंविष्णुस्वरुद्रःस्वधट्कारः आपोज्योतीरसोमृतंब्रह्मभूर्भु
वःस्वरों द्रुपदस्यद्रुपदऋषीः वरुणोदेवताऽनुष्टुपछंदः अघमर्षणेविनियोगः द्रुपदादिवमुंचतु
द्रुपदादिवन्मुमुचानः स्विन्नस्नातीमलादीव पूतपवित्रेणेवाज्य आपःशुंधंतुमैनसः अस्याथेः इमा
आपःएनसोज्ञानरुतात्पापात्सर्वस्मान्मांशुंधंतु मोक्षयंतु द्रुपदादिवद्रुपदान्वृक्षविरोधात्मुमुचानः
स्नातः कानवपक्वफलस्तवकः पृथग्भवेत् अवभृथस्नानबलेनमलात्पृथक्कृयथाभवेत् अवभृथा
नथाऊथवापवित्रेणवस्त्रादिनापूतस्नोधिनमाज्यमुलामुच्येतएवंमामपिहोधूयीत्यर्थः कूर्मपुराणे अ
पः पानीसमादायजप्त्वैवमार्जनेनतु विन्यस्यमूर्ध्निनतोयंमुच्यतेसर्वपातकैः याज्ञवल्क्योपि अ

पः पाणेः समादायत्रिः पिबेदुपदाभ्यांतेनायंमूर्ध्नोविन्यस्यसर्वपापैः प्रमुच्येत अंतर्जलेजपेद्विद्वेषफलम
हृ हृत्वालोकानपीमानूर्ध्वानत्रिः पिबेदघमर्षण यथासेमधावभृथेमवन्मनुरब्रवीत द्रुपदानामसादयि
जुर्वेदप्रतिष्ठिना अंतर्जलेत्रिरावर्त्यामुच्यतेब्रह्महत्ययाव्यासोपि द्रुपदानागायत्रीत्रात्मीवाजसनेयिका
सरुदंतर्जलेजप्त्वाब्रह्महत्याव्यपोहति ततःसरुद्वाच्यस्मृतार्थादिकगायत्र्याश्चिरर्ध्यं दत्वाचासावादि
त्योन्नमन्नुदकंपरीत्यःक्षिप्त्वाप्रदक्षिणंप्रक्रमेत् तथावेतेनगायत्रीयः यत्प्रदक्षिणंप्रक्रमतेतनपापान
मवधूनुते अचम्य योगी त्रिरावर्त्यार्घ्यंकार्य्यस्तमंदेहानामराक्षसः क्रूरघ्नादारुणावारासूर्यमिच्छति
स्वादितुं १ ततोदंगणाः सर्वेऋषयश्चतपोधनः उपासतेसदासंध्याप्रक्षिपस्मूदकांजलीन् दस्तेनतेनते
दित्यावलीभूतेनवारिणा अतएवादयात्पूर्वंप्रक्षिपंत्यूदकांजलीन् २ तथायंप्रकारः अम्बरायनोपि तत्
क्षिप्तेनजलेनग्रहान् प्राङ्मुखोंजलिनाक्षिपेत् स्थानादीसुस्थितेनेनजः स्फटिकज्योतिसन्निभं उच्चारयेद्वि
छिन्नेनस्माद्दियुक्तोपमे ननारमुच्चरन्स्त्रीस्त्रिमात्रेमध्यवर्त्मनि प्राणान्निष्क्रम्यसप्रासनदांजलिपुटस्थितं
सनक्षमप्यिवर्णाभंदक्षनासापुटास्मरेत्व्याहृत्यादिजपेन्मंत्रस्मृतेववैरिणीरवेः मेदहानुद्धतानूरानुक्षिपे
दसरुज्जलं ब्रह्मास्वंकिरुगायत्रीमहाव्याहृतीपूर्वीका सर्वतेजस्वरूपासानित्यमासन्निष्ठतीः प्राणेनोद्ध
म्यतेनजः प्रक्षिपेदुदकांजलौ ततोन्यविदवः स्तंचायुनिनाहरत्यरीन् ब्रह्मास्त्रंपुनरारुध्यनित्यमात्मनि
कल्पयेत् योऽष्टाक्षरमंत्रेणपुनरारुध्यसत्वरः पुनर्जलेगृहीत्वनेतेजोमंत्रंतुजपेत् मंत्रेणारुध्यतत्तेजः
स्थानादीस्थापयेत्स्मरेत् पूर्ववद्वामुमार्गेणसृत्वासंस्थाप्यचात्मनी अनएवं सरुन्मंत्रेणद्विस्त्रीमर्घ्यं
दद्याद्विचक्षणः पूर्वमर्घ्यंचयोदद्याद्दानासप्रियोभवेत् शौकराचार्यस्वामिनः आदित्याभीत्वानद्दतालो
र्ध्वलोचनः वेरसारजपनज्योनिर्मुलभूतेपरात्पर पुरस्थसर्वलोकस्यमंडलानर्घ्यवरदीतं चिंतयेत्परमा॰

195
1943

त्मानमपुनर्घ्यंत्रिनिक्षिपेत् मेदहास्तानप्रतीघ्नंतिजगदाप्याययंतिवे पुनः प्रदक्षिणीकृत्यपुनरावम्यसंयुतः
काग्नीखेऽनि तेनवज्रोदकेनामुमेदहानामराक्षसाः सूर्यार्घ्यः प्रलीयंतेहोलावद्याहुताइव काललोपानकर्ने
व्याद्विजेनास्यहिंसनु अर्थोदयास्तसमेयंतस्माद्वोदकंपिवेत् मनुः करा॰यंतोयमादायगायत्र्याचाभि
मंत्रीतः आदित्याभीमुखोभूत्वात्रिः क्षिपेत्संध्ययोर्द्वयोः तजेन्यगुरुयोगेनमुद्दाभवनिराक्षसी राक्षस्यामुद्दया
वार्घ्यनोयंतदुर्धारंभवेत् द्वेषादानुसमोक्तापुरयेतदुदकांजलीन् गोस्तंगमात्रमुत्क्रम्यजलमध्येजलक्षीपेत्
इंपन्नघ्नः प्रभातेप्युमध्यान्हेतुऋजुस्थितेः द्विजोर्घ्यंप्रक्षिपेद्व्यासांय चोपविश्यानभुवि प्रातर्मध्यान्हकीसं
ध्यांनिष्टन्वत्समभ्यसेत् उपविश्यतुसायंह्नेजलेनार्घ्यंननीक्षिपेत् पूर्वोक्तराज्ञाभिमुखाः प्रातः प्रयतमा॰
नसः जपनंनिष्टनसावित्रीसंध्यांतंसफलेनतः पूर्वासंध्यांजपन्निष्टत्सावित्रीमार्कदर्शनात् १५ स्कांद
पूर्वासंध्यांजपन्निष्टन्नेनोपापंव्यपोहति पश्चिमामुपविश्याथपापंहतिदिवाकृतं १७ बृहद्योगिसादित्याः
चोत्तमासंध्यामध्यमास्तगतेरवौ जघन्यावसनक्षत्रासायंसंध्यात्रिधामता १८ उत्तमानुसनक्षत्रामध्यमालुप्त
नारकाजघन्यावादितेसूर्यप्रातःसंध्यात्रिधास्मृ १९ स्मृत्यंतरविशेषात् पूर्वासंध्यांजपन्निष्टत्समासीत्
स्यमध्यमा २० नचांतराव्याहरेत्कुदिरमहाकथंचन इतिश्रीमद्व्यासपेरुरामविरचितगायत्रीरहस्यमनिर्ज
नावमनाघमर्षणार्घ्यदानस्यार्थविधारणानंदोदयोनामतृतीयोनुभवः ननस्नावम्यविधिवत्प्रा
णायामान्नवावरेत ननश्चावाहयेद्देविगायत्रीवेदमातरं उत्तीष्टंतिमहाभूतायेकेचिद्भुमिपालकाः
भूतानामवीरोधेनवत्सकर्मसमरेभत अथसने पृथिवीनिमंत्रस्यमेरुपृष्ठऋषिः कूर्मोदेवता सुतल
छंदः आसनेवीनियोगः पृथ्वीत्वयालोकादेवित्वंविष्णुनाधृता त्वंचधारयमांदेवीपवित्रकुरुवासनं
इत्यादिसनउपवीत्य ऊर्ध्वकेशविरूपाक्षिमांसश्रोणितभोजने निष्टदेवीशिरखाद्दत्वामुंश्वखादतु

ने यतनशिरबाबध्यागुरुपरांपरानवागेणशादीन्तवोगवीदान्यासे रुत्वागायत्र्यावीश्वामीत्रऋषीःमस्तेक गायत्रीछंदः
मुख सवीतोदवनाहृदय वरइतीबीजमुख इयमितिशक्तिः नवचश्वेतोवर्णः अग्निर्मुखंब्रह्माशिरः विष्णुर्हृदये
रुद्रोललाटं पृथिवीकुक्षिःत्रैलोक्यंचरणौ सारख्यायनगोत्र त्रिपदागायत्री उपनयनादाविनियोगः अत्रापिपूर्व
की छंदोगायत्रीगायत्र्यासवीतोचेदवता शुक्लोवर्णोमुखंवाग्नीविश्वामीत्रोऋषिःस्तनः ब्रह्माशिरः शिखारुद्रवि
ष्णुर्हृदयमेवच जपादौविनियोगश्चसासांख्यायनगोत्रजा त्रैलोक्यंचरणाद्वपृथिवीकुक्षिरेवच एतध्यात्वा
नुगायत्रीजपेद्दादशलक्षणा धियोयोनः प्रचोदयादीनिः करशुद्धिः गायत्र्याव्यापकंकृत्वा ॐ तत्सवितुःअगुष्ठा
भ्यानमः वरेण्यतर्जनीभ्यां॰ भर्गोदेवस्यमध्यमाभ्यां॰ धीमहिअनामीकाभ्यान॰ धियोनःकनिष्ठकाभ्यां॰ प्रचो
दयात्करतलकरपृष्ठाभ्यां॰ ॐ तत्सवितुर्ब्रह्मात्मनेहृदयान॰ वरेण्यंविष्णवात्मनेशिरसेस्वाहा भर्गोदेवस्यः
रुद्रात्मनेशिखायैवषट् धीमहीब्रह्मात्मनेकवचायहुं धियोयोनःविष्ण्वात्मनेनेत्रायायैवौषट् प्रचोदयात्परब्रह्म
त्मनेअस्त्रायफट् इतिषडंगानि अथांगमंत्रव्याख्या॥ मंत्रेकृतर्थप्रकाशीकाया नवहृद्हृदयशीर्षनेदवतात्मुख
ने नमइतिनहीषयन्निवृत्तेः शिरःस्वरूपणसेवोत्तरपूर्वदेवतास्वरूपंस्वाहेतीविषयासर्पण शिखाशीर्षनज्योति
स्वरूपं वषडीनीन।नायत्वाद्दुस्ते कवचशीर्षनध्यानंवस्तु ॐमितिव्यापकंनेत्रः स्वरूपं ४ नवशीर्षनदृयुपलं
ब्रह्मोच्यतेवोषडितिनहीषयदर्शनमुच्यते ५ अस्त्रशीर्षनानिष्टवारकमुच्यते फडितिअत्मनिष्टदारुकंनजउच्यते
ॐभूःहृदयंभुवःशिरासि स्वःशिखा तत्सवितुर्वरेण्यंकवचं भर्गोदेवस्यधिमहीनेत्रं धियोयोनप्रचोदयानास्त्र
स्त्रं इतिदिग्बधः ॐ तत्पादाय्यां॰ सवितुर्जंघाभ्यां॰ वरेण्यंकटिभ्यां॰ भर्गोनाभ्ये॰ देवस्यहृदयाय धीमही
कंठाय धियोमुखाय यश्चक्षुभ्यां नःललाटाय॰ प्रचोदयात्मुर्धनमः इतिसर्वपदेषु इतिपदन्यासः अथाक्ष
राणांवसिष्ठादयोऋषयः अग्न्यादयोदवताः गायत्र्यादीनिछंदासि उदात्तादयस्वरः चपेकादयोवर्णाः पृथि

व्यादिनितत्वानि सहाक्षराक्रयः अकारादिनिबीजानि समुरवाद्यामुद्रः पातकोपपातकादिसमस्तापातकपरी
हरार्थेऽग्न्यासपूर्वकंगायत्रीजपोदौविनियोगः अत्रप्रकल्प अक्षराणांसर्वेषांप्रजापतीर्ऋषिः गायत्रीछंदः
अत्रोक्ताएवंसे देवता॰ अग्नेयप्रथमंतस्यवायव्यंद्वितियंक तृतियंसूर्यदेवसंचतुर्थंवैद्युतंतथापंचमंयमदे
वत्यंषष्ठवारुणमुच्यतेचार्द्रस्पत्यंसप्तममनुपूर्जन्यंचाष्टमंविदुः एकादशंत्रयोदशंत्रयोगाथवेदशमंतथा पौष्णमेक
दशंप्रोक्तंद्वादशंकेनथा ३ त्वाष्ट्रंत्रयोदशंप्रोक्तंत्रयंवायव्यंचतुर्दश मारुतंपंचदशंकेसौम्यंषोडशंकेसमृतं४
सप्तदशंबार्हस्पत्यंसवेश्वेदवमनःपरं अश्वंवैकोनविंशंचप्रजापत्यंचविंशकं ५ सर्वदेवमयंप्रोक्तंएककविंशक
मक्षरं रौद्रंद्वाविंशकंप्रोक्तंआत्मनेचवचनतःपरं ६ वैष्णवंचतुश्चतुर्विंशमनाद्यक्षरदेवतः जपकालेतुसंचिंत
नामुसायुज्यमाप्नुयात ननोक्षरतत्वानि पृथिवीत्युदकंतेजोवायुराकाशमेवच गंधोरसश्चरूपंचस्पर्शश्च
द्वोथवागपी हस्तायुवस्थपायुश्चपछ्रोत्रंत्वक्चचक्षुषि जिह्वाघ्राणमनस्तंमहंकारमहंस्तथा गुणत्र
यंचसतंतंकमशस्तिनिश्चयः नथाक्षराक्रयेपि ब्रह्मादीनाप्रभानित्याविश्वभरविलासिनि प्रभाव
तीज्ञानाजंपाकानाद्दुर्गासरस्वती विद्यारूपाविशालाक्षीरंपाव्यापिनीविमला तमोपहारिणीसूक्ष्मविश्व
योनिर्जयावहा पद्मालयापराशोभारूद्रूपावेदवतः २४ तत्कारंविन्यसेत्पादागुष्टद्वयंहृज सका
रंगुल्फदेशंचविकारं जंघयोर्न्यसेत् जानुद्वयंचतुःकारंचकारं चोरुदेशके रकारंविन्यसेज्जघनद्वयेण
कारंवृषणन्यसेत् कटिदेशेनुयंकारंभकारंनाभिमुदरंगोकारं जठरंयोगीदकारंस्तनयोर्न्यसेत नकारं
हृदयप्राज्ञःस्यकारंकंठेनुच्यते धीकारंमोष्ठविन्यस्यमकारंनासिकेनथा हिकारंनासिकाग्रंबुधिकारंनय
द्वये ध्रुवोर्मध्येनुयोकारंललाटेचद्वितीयके पूर्वाननेनवनः कारंप्रकारंदक्षिणाननेन उत्तरास्यंचचोकारं
दकारंपश्चिमाननेन विन्यसन्मूर्ध्नियात्कारं सर्वव्यापिनमीश्वरं प्रणवादिनमोन्ताक्षसर्वांगेषुयोजयत्

ॐ ॐ॰ कारमादानुच्चार्यमंत्रबीजमनंतरंनामपात्मवसननेजपन्यासः प्रकीर्तितः एवंपानकोपपातकादिप्रकी
र्तोगन्यासंकुर्यात् तथावक्ष्यमकल्पः अथाक्षरध्याने अत्र नकारंवपकार्णंनेत्रात्माविष्णुद्विबाल्मकं ग्रोत
पद्मासनारूढंध्यात्वादहेत्पापानकं १ सकारंचिंतयेच्छ्याममंतसीपुष्पसन्निभं पानमध्यस्थितंसोम्यमुपपा
नकनाशनंतुः कारंचिंतयेत्प्राज्ञइंद्रनिलसमप्रभं निर्दहेत्सर्वदुःखंतुग्रहरोगसमद्भवं वकारंवह्नीदीप्ताभ
चिंतयेत्त्रीक्षणः शुणद्धत्यारुंतपापंतत्क्षणाद्दहनंव्रजेत् रेकारंविमलंध्यायेच्छुद्धस्फटीकसन्निभं ३ वि
कारंकपिलंचिंत्यंकपिलासनसंस्थितं ध्यायेच्छांतंद्विजश्रेष्ठमहापातकनाशनं ४ वागीश्वरद्दहेत्पापंम
त्यागमनोद्भवं णिकारंचिंतयेद्योगीविष्णुस्फटीकसन्निभं ५ अभक्ष्यभक्षणात्सोपंतत्क्षणाद्दहनंव्रजेत् यका
रंतारकवर्णंसद्ध्यायेत्परीभूषितं योगिनांवरदंध्यायेद्ब्रह्महत्याविनाशनं ६ भकारंविष्णुवर्णंचनीलमेघस
मप्रभं ध्यायेत्पुरुषहत्यादिपापंनाशयतेद्विज गोकाररक्तवर्णंतुकुंकुमसनसंस्थितं गोहत्यादिरुतंपाप
नाशयेत्तंविचिंतयेत् ९० देकारंमरकतश्यामंकमळासनसंस्थितं चिंतयेत्सततंयोगिस्त्रीहत्यानाशनं
परं ११ वकारंशुक्लवर्णंतुज्यातिपुष्पसमप्रभं गुरूहत्यादिकंपापनाशयेत्तंविचिंतनाद्धि १२ स्यकारंपीत
वर्णंतुनानारत्नकसन्निभं मानसापार्जितात्पापात्स्मरणंविनश्यति १३ धीकारंचिंतयेच्छुंकुंकुमपुष्पः
समप्रभंपितृमातृवधात्पापान्मुच्यतेनात्रसंशयः १४ मकारंपद्मरागाभंचिंतयेद्दीप्तेतेजसं पूर्वजन्मार्जितंपा
पंतत्क्षणाद्दहनंव्रजेत् १५ हिकारंशंखवर्णंतुपूर्णचंद्रसमप्रभं ब्रह्मशापंदहेत्ध्यायेन्नित्यंविचक्षणः
१६ धिकारंपांडुरंध्यायेत्पद्मस्थापरिसंस्थितं प्रतीयाद्दहनंपापंस्मरणाद्दहनंव्रजेत् १७ यकारंरक्तवर्णंतुद्वि
गोपसमप्रभं ध्यात्वाप्राणीवधात्पापंनिर्दहेन्मुनिपुंगवं १८ द्वितीयस्यैवयः प्रोक्तोयकारोरक्तसन्निभः
निर्दहेत्सर्वपापानिनान्येः पापैः प्रलीयते १९ नः कारंतुमुखंपूर्वमाहित्यादयसन्निभं सरुध्यात्वाद्विज

श्रेष्ठसंगेछेदनंवपदं २० नीलोत्पलंदलश्यामप्रकारंदक्षिणाननं सरुध्यात्वाद्विजेश्रेष्ठसंगेछेदंज्ञानकेपदं २१ सो
म्यंगोरोचनाभंवचोकारंवानराननंसरुध्यात्वासंगेछेदनंवपदं २२ शुक्लवर्णंतुसंकाशंदकारंपश्चिमाननं सरुध्या
त्वाद्विजेश्रेष्ठसंगछेदनंक्षणः पदं २३ यातकारंतुशिरः प्राक्तंचतुर्वदनसन्निभं प्रत्यक्षफलदोब्रह्माविष्णुरुद्राद
निश्चितः २४ एवज्ञात्वातुमंथावीजंपद्मंकरोतिवै नभेवल्लनकंनस्यान्नकंचनधानघ २५ एवंब्रह्मकल्पः वशि
ष्टकल्पःश्येणाद्द नकारस्यवसीष्ठाग्निःगायत्रीपृथिवीनथा समंपीनपातकंनुनंतत्सारंगुष्ठेयार्न्यसेत् १ सकारस्यभः
रद्वाजोवायुरुग्मोकुजरुग्रभा मुकुलंगुल्फयोर्नीलमुपपातकहन्न्यसेत् २ विकारंगौतमःसूर्योनुष्टुपंतेजोथनि
स्तका विननंजघयेपिंगमद्वापातकहन्न्यसेत् ३ तुरःकुत्सऋषिर्विधुद्धरितंवायुरेव विश्वंभराचक्रिस्तीर्णनीलं
जान्वार्ष्टद्वापद्द ४ वकारस्यभृगुरदितिर्देवशक्तिर्नभस्तथा किलासिनीवेवमुखंदुर्वासीमंहरेद्रणं ५ रेफंगौरिस्यागु
रुश्चिष्टुप्प्रभागेधाद्दियुक्तमुखं अगम्यागमनेष्वंतरकारेवगुदेन्यसेत् ६ लकारेनार्कश्रजगतीत्रिमुखंवज्रया
रसः अभक्ष्याभक्षसोनणिकरंनूपेणन्यसेत् ७ यस्यभेगोमुनिर्भगोमुनीर्भगोरुनीछंदः स्रवदुर्मुखं रूपंग
निः कंदोनारश्चत्मद्दत्याद्दरन्यसेत् ८ भक्षणानांतपर्जन्योसप्तपंचमुखस्मृतं दुर्गासप्तेर्ग्न्यसेच्चाभौनीलंपुंवधः
द्दन्यसेत् ९ सनत्कुमारःसविताविराट्छंदाःस्वरस्वती ऊर्ध्वमुखंवेगोरजटेररक्तंगोवधद्दन्यसेत् १० देकारं
सत्यंवानत्वष्टापंक्तीविष्टारपंक्तिरो विष्णुरुषास्यनद्यामंन्यापस्त्रीवधद्दन्यसेत् भार्गवोवाद्विरवः पंक्तीवाकारंगो
पमंत्रली विश्वात्मागुरुस्यानुनासुकंठेवविन्यसेत् १२ पराशरोमुनिस्त्वष्टादेवः कात्यायनीत्रिष्टु गकारंदुरा
चारयुपीतंकटस्यमानसाद्यद्द १३ पांडुरंकात्यायनीत्वपादोवाव्यापिनीमुखे यमपाशाधियंशुंठिपत्रादिवंध
पापनुत् १४ मत्स्यकूर्मभरद्वाजाः क्षारपत्रीचनालुके यथितंविमलावाक्पंकमाजन्मपापनुत् हस्तुदस्तुः
कृषिः सोमाविराट्छंदस्तमोपापघ्नी श्रोत्रंवसंमुखंमुद्राध्वंतसर्वंवीषापद्द १५ ध्वयः काश्यपश्चत्रैव्यानि

ष्टुप्तत्कर्स्यहिरण्यका सन्मुखेभ्यश्चक्षुषोभ्येतंप्रतियद्धविनाद्यानं १७ योसमेरज्जमदग्धिस्यविश्वेदवास्तत्कजागत
चक्षुसूक्ष्मामुष्टीकेचभुवोरक्तंवधापहे १८ योरात्रेयाकृषिर्वसुःरक्तेज्यातोष्णनीत्रिच जिह्वाकुर्मोविष्णया
निललोटसर्वपापहे १९ नःविमलर्षिर्वदेवीगायत्रीघ्राणमुच्यते जयावहावराहश्चपूर्वास्यैदेवतन्यसेत्तु २०
प्रस्थागिरोस्यिष्टुभंभूरींद्रनीलसमप्रभं सिंहाकानमनःपमायाम्यास्यैवधरन्यसेत् २१ वो:कात्यायनकुरुते
श्वभूवावुद्दी:परमात्मनामहाकानमुत्तरास्यपीनविष्णुपदप्रभं २२ दस्याकाष्यात्रीनोस्याद्दंकोरोगदाज्य
ले मुन्दर:पश्चीमास्यदन्यसेदुद्रपदप्रदं २३ यात्कुभयोनिर्ब्रह्मास्त्रीछदोव्यक्तसमुज्वले चित्रभद्रापः
सूवायामुखंदक्षिरासन्यसेत २४ विश्वामित्रश्चतुर्विंशदक्षराणांसावित्रकावाजानीत्याह सयथा ओआइई
उपुऋॠऌॡएऐओऔअंअः कवटततपयाशवीजानिसंक्रमात् २५ नित्यंनित्यंविधिस्वांगयः
कोरानिहिजोत्तमः सर्वपापविशुद्धात्माब्रह्मलोकेमहीयते २६ अथगायत्रीपदन्यासः प्रथमपादस्यऋ
ग्वेदऋषिः भूमिरंतरिक्षंद्यौरितिपंक्तिश्छंदः कपिलवर्णाब्रह्मादेवता ॐ भूः तत्सवितुर्वरेण्यंनाभौविन्य
सेत्तच्चरणेनमः द्वितीयपादस्ययजुर्वेदऋषिः यज्ञोषसामान्यनुष्टुप्छंदः शुक्लवर्णारुद्रोदेवता ॐ भुवः
भर्गोदेवस्यधीमहिहृदयेविन्यसेदुद्रायनमः तृतीयपादस्यसामवेदऋषिः प्राणापानव्यानउदितिजगतीछं
दः श्यामवर्णाविष्णुर्देवता ॐ स्वः धियोयोनःप्रचोदयात् ललाटेविन्यसेत्तुविष्णवेनमः तुरीयपा
दस्यविमलऋषिःपरमात्मादेवतागायत्रीछंदः अस्त्रमूर्ध्वन्यसेत्तु ॐ परोरजसेसावदोपरमात्मनेन
नमः इतिपादन्यासः इतिश्रीगायत्रीरहस्येचतुर्थोनुभवः एवंयथाविधिसंभवन्यासंकृत्वागायत्रीध्याय
न श्रीशंकराचार्यस्वामिनः मंदारुरुंचदनाननंजटाभारंसुरवरिंदुमद्भुतायचमुखंत्रिनेत्रंचतुर्भिर्गणैर्युक्तं
मनुः ओंभोजारिदरान्दधोगुणकपालरेखाक्षपाशंकुशांश्चाभीतीर्दधतीं भजेऽहंवाग्देवतांसनागरीं अथ

201
1943

वचसांमाधिपत्यंचशरीरेरूपतयापिच विराट्स्वरूपांस्मरन्देवींकर्णाद्दिप्रार्थयेत् नेत्रेलोक्यमयीविप्रास्मरेयुर्वर
मातरं षट्कुक्षिंपंचशीर्षांत्रिपदांत्रिजगन्मयीं सांख्यायनंगोत्रोवक्त्रंब्रह्मकामनूपमं योगज्ञानमयीशक्तिं
गायत्रीयापरात्परां तस्याःपादत्रयंविद्यागायाःस्तनयस्त्रयः दिशापूर्वास्यस्तस्याश्चोर्ध्वंषट्कुकुक्षयः पं
चव्याकरणार्दीनिगदितानिद्विरास्यंपि छंदांसिव्याहृतंतस्याअथावांसुविष्टितं ५ मघाःकक्षाःसमुद्दिष्ट
श्चक्षुषीचंद्रभास्करौ नासिकाविष्णुस्तस्याःकर्णौशुक्रबृहस्पतौ ६ दंतसंघ्यास्यंतोष्टास्तनोहोवसवःस्मृतो
बाहवोमारुतःसर्वपजन्याद्धृदयस्मृतं ८ आकाशमुदरंतस्यानाभिश्चाद्धयाखिलाः इंद्राणीकटिरुद्दिष्ट
जघनंतुप्रजापतिः ९ कैलासमलयावूरूविंध्यदेवाश्चजानुनि जंघासुराश्चपितरोविश्वाद्याःपथयस्तथा१०
पादौचपृथिवीदेव्यामुर्धाचद्यौरुदाहृता देव्यास्त्वगुत्थयोषध्योवनस्पतयएवच ११ कुक्षौदेव्याश्चलोमा
निनरवोन्यंचयापत्यानीच रक्षांसिभूतान्यस्यायहस्तान्यपिचसर्वशः १२ समान्वायनपक्ष्माणिनानारत्न
मयानिच भूषणानिविचित्राणिहारोहायनमीरितं १३ पुराणान्यवरंतस्याःस्मृतेयामुकुटंविदुः नाराशं
सश्चगाथाश्चकुंडलकर्णभूषणं १४ निमिषोन्मिषोदेव्यारात्रीश्चारूश्वसंस्मृतौ एवंविरण्मयीध्यातासा
वित्रीप्रजापतेः १५ केचिन्नरर्षीसूर्यनेत्रादिकुमाद्यामरुन्नासिकां अग्निमुखांसप्तरवावर्णांश्च
रपंक्तीकंठेधिषंधीरधीमुजाविष्मुहृदयंवदविरचिनाभीलोकत्रयपादौभूमिद्यौरीरांतंअबुज्ञानेजोनि
धापावनप्राणांमनश्चंद्रोआकाशात्मरूपांब्रह्मलोककवचामंत्रमुच्चरन् नथाक्षयाज्ञवल्क्यः अदि
त्यमंडलनस्थाब्रह्मलोकगतोतथा आसप्तसूत्रधरोदेविप्रासवेनगतांशुभं आवाह्ययजुषानेनेनजो
गीनिविधानतः एतब्रह्मस्तुतिपरमामंत्रोवाजसनेयिकः व्यासमंत्राश्चयेनआगच्छवरदेदेवीजपेयमसन्धि
धौभव गायंतंत्रायतेयस्मागायत्रीत्वतनःस्मृता गोभिलोपी ओदित्यवरदेदेवीअक्षरब्रह्मवादिनि गा

यत्रीछंदसामेमानऋत्वेयोननेमास्तुने शौनकोपी आवाहनंनैनरीयउक्तंचापिविसर्जने आगछवरेदेवीनिवाह
नं उनेमहिरवेरेदेविनिविसर्जन नेजासीनिपरमेष्टिप्रजापतिर्ऋषयनुः उज्येदव्यूश्वगायत्र्यावाहनेविनियोगः
नेजासीशुक्रमस्यश्नमसिधामनासिप्रियेदेवानामनाधृष्टदेवयजंन उरुयोः एनमंत्रवोवियराज्यन्योजनच्र
क्षसुयेन इंद्रअनेजासीनिनीष्णमसिसूर्यादिनेत्रसामपिकारणभूतत्वान् शुक्रमसि सर्वस्यजनकर्मसि ओ
मूनमसि सर्वदस्डुपमसी धामनामासि धीयेनरिमन्निनिधामउंशुषप्रपेनजानंऋग्भविदोमेनापस्थानमसी
त्यर्थः प्रियेदेवानामसीऋग्भविदः नेषांप्रियनमृगिनियावत देवानायजनंकिंभूतंउनाधृष्यंयमिनस्थितोयोगि
नोरागादिनाधर्षितुनशक्यतेतत्तमसीत्यर्थः शौनकः उयातीत्यस्यगायत्रीछंदः विश्वेदेवाऋषयः उक्तोस्व
ता गायत्र्यावाहनेविनियोगः आयानुवरदोदेविऋक्षरंऋग्भरसंमिते गायत्रीछंदसामानरिदंऋग्भजुषस्वनः १ उ॰
जासिसहोसिबलमसिभ्राजोसिदेवानांधामनामासि विश्वमसिविश्वायुः सर्वमसीसर्वायुः अभिभूरोगायत्रीउ
वाहयामि पूर्वव्याख्यानयापिव्याख्यान प्रायएवं मनसिदेव्येमानसिकेरूपचोरूदेवीसंपूज्यआत्मुवक्षुमा
णयत्रादेवावाहयेत गायत्रीमुच्चार्यधर्मायनमः अधर्मायनमः ज्ञानायनमः अज्ञानायनमः अनैश्वर्यानि
मः कंदायनमः रुक्षनायनमः सत्वायनमः रजसेनमः तमसेनमः कुर्मायनमः आधारशक्तयेनमः इत्या
दिभिः पूजनेपीठत्रिकोणषट्कोणसप्तपत्रयंत्रलिखेत भूमिएइनरस्त्रकोणेषुत्रिशक्तित्रिनयत्रिकोणमध्ये
र्कउशक्तिविधिवत्प्रपुजयेत षट्कोणेनावरणानिपूर्वनोदक्षिणावर्तक्रमोज्ञयः गायत्री ब्रह्मा सावित्री वि
ष्णुः सरस्वतिशिवः २ आदित्यः प्रज्ञा रविः भानुः सारव्यासप्त्या भास्करः उषा एनाऊष्टदिक्षुपूजय
न् आथाष्टदले प्रक्षादिनिप्रभानिसाविश्वभरविलासिनि प्रभावतीशोनाजयाकोनाडुर्गासरस्वती
विष्णुरूपाविशालेऊाव्यापिनीविमलानथा नमोपहरणीसूक्ष्माविश्वयोनिर्जयावहा पद्मालयापद्मरो

203
1943

रूऽरूपावेदवती २४ सोममंगलबुधबृहस्पतिशुक्रशनिराहुकेतुऋग्भीमोहस्वरीकौमारीवैष्णवीवाराही
इंद्राणीचामुंडाचडीका ८ ओमिनोगारुरुखेडाकाधऊनभैरवः एवमष्टदलेषडावरणानि दिक्षुलोकपा
लानायुधान नवहिस्रनुष्कोणेषुयोगिनीगणपतिक्षेत्रपालवटुकभैरवान्पुजयत तथाबाह्यवेत्रप्रक
डिकायां नवयोगः प्रथमावरणं ओंहयग्रीवेणऋग्भविष्णुशिवैः एडूनिक्रस्यायव्यव्यरश्मिनाभिः
गायत्रीसावित्रीसरस्वतीयादिक्षुमध्यस्थितेनादित्यरविभानुभास्करसूर्यैः विदिक्षुस्थितनाभिः उषाप्रज्ञाप्र
भासंध्याभिस्तनीयप्रक्षादिनिप्रभानित्याविश्वभराविलासिनीप्रभावतीशोनाजयाभिश्चतुर्थेदुर्गासर
स्वतीविद्यारूपाविशालेऊाव्यापिनीविमलाभिः पंचमे नमोपहरणीसूक्ष्माविश्वयोनिर्जयावहापद्मालया
परोक्षाभारुरुरूपाभिः षष्ठेआरुणीनाभिर्ब्रह्मण्यादिभिरौससप्तमे सोमाष्टमेरुद्रेष्टमे इंद्राभिर्नवमे अ
स्त्रचतुर्विंशतिलक्षजपः पुरश्चरणं पायसेनचतुर्मधुरसंयुतेन होमः सर्वपापक्षयकरादीर्घायुष्यकर
स्त्रभवति आरुणीत्रिवारंत्रिमध्येकरयुतंजुहुयात्सुधिः महालक्ष्मीर्भवेन्नस्यषण्मासाच्चात्रसंशयः ज्ञो
करावोर्यापि भूवस्वरुरुक्ष्यगायत्रीसमनासकोजथातजुहुयात पायसंतिलघृतंदुर्वांगिर्दुग्धनरः
सोमडिरीफलैकैकत्रिसहस्रमंत्रीसमभीष्टसिद्धयमुत्तेयऊरुरसहस्रसंख्यमुरुव्यतैरः केवलेर्जुहुया
न्नरोयंरसंदुग्धतंछर्नावश्यमंत्रीदीर्घायुपत्वाविद्यात्मनिः अयुःकामाजुहुयात् पायसदुर्वाज्यैःकेव
लैश्च ३ अथत्रिमधुरमिश्रकरूणंजुहुयात्त्रिमधुरयुतं नरदुर्वाज्यैश्रीरपिभूयाभवति मनाङ्गमंदिरलक्ष्मा
अन्नयर्थनरोपपालेशाश्रमवर्चसंजुहुयात् सर्वरत्नंजुहुयात्सर्वार्थफलदुर्वाजैश्चनरामानमान् मंत्रदेव
प्रकाडिकायां बहुनात्रकिमुक्तनयथाकसाधुसाधिना द्विजनमनामियेविद्यासिद्धाकामउधामना ६
एवंगायत्रीचतुर्विंशतिनत्वरूपेणसर्वजगद्वन्द्यंननयानुसधानेजपन्सर्वार्थसिद्धमान्भवति सुर्ये

मंडलस्थपुरुषचोभेदनभावयन्गायत्रीमुपासीत सर्वपुरुषार्थभाक्भवति इतिश्रीमच्छारापराङ्गामविर
निगायत्रीरहस्यगायत्र्युपासनानंदोदयानामपंचमानुभवः मंत्रार्थमनुसंधानोज्जपादिनिर्णयः तदर्थः
गायत्रीमंत्रोव्याख्यायते गोनमंत्रार्थचिंतनमिष्टुक्त्वाच्च गायंतत्रायतेनिगायत्री आनोनुसर्गकः गोरादि
त्वात्प नत्सवितुर्वरेन्य नस्यसवितुःदेवस्यभोयोपाधेरीश्वरस्यनछंदूगद्यानंदात्मकरूपंधीमहिनादिनि न
नुविरुत्यजिनंनियतीभ्यांहिन उत्प्रत्ययः उनेनेयंपिव्याख्यानः चिंतयंमहिकिंभूतनन भर्गः भृनीभ
र्जने आजियुजोभृजाकुन असुनप्रत्ययः कवर्गश्चानोदंतः भर्ज्यतइतिभर्गः तज्ञः चित्प्रकाशो नतद्भासय
तेसूर्योनउगेकोनपावकः इतिश्रुभगवद्गीतत्वाच्चपुनःकिभूते वरेण्यमिति वृः सर्वकोऽरमादप्रत्य
यः वृ-एण्यः श्रीयतइतिवरेण्यंचत्मण्यणीयउर्त्यापेयागविभागात् तेनवरणीयमपिभवति नस्यकस्यच
नोऽस्माकंजीवानामधियोधीर्धियोबुद्धिविषयेभ्यः आरुण्यस्वरूपानेदान्मुखंप्रेरयेत् विधिध्यर्थपुलि
ङ्धियइतिधीचिनायामस्मानउत्यभ्योपिदृश्येन इत्येननक्रिपु भ्यायेनःसंप्रसारणंचेतिसंप्रसारणंह
स्वदीर्घत्वं भ्यायेनीतिधीः अत्रकरणत्वनृणकर्तृविवक्षयां पुरुषोधियाध्यायतीतिहरदत्तः भ्यायेनस्या
मीतिक्षीरस्वामिनांनं युषामेनधीबुद्धीर्ज्ञानेनषामेनभावेक्विपु धर्मादिषुप्रेरयतीनिकंचित् यथाकं
स्मैनंवेदिकायो देवस्यधानमानस्यसवितुरादित्यस्यसंबंधिभुनंभर्ग तेजोरूपं वरेण्यं धीमहि
निसंबंधःतच्छब्दस्यब्रह्मवाचकत्वात ॐ नत्सवितुर्नानिर्देशोब्रह्मणोत्रिविधस्मरनइति सपरागात्मनोऽ
स्माकंधियोबुद्धीः दुष्टादृष्टफलेषुकर्मसुप्रचोदयात्प्रेरयतु नश्चोक्तेकस्मिंश्चिदपि आनामयेनसवितुर्दे
वस्यभर्गोदिवस्यधीमहि मनसानोबुद्धेरहंकारहिनायधियोहियानः मनसंप्रचोदयात ९ परंत्र
मास्यदनयाभानियत्प्राणिनोसदा तज्ज्ञासापरमेशस्यसवितुः कारणात्मनः २ तत्सरूपवरणीयंत्रो

205
194

देनवसूरश्मिः २४ बहुताद्दियदृत्यस्यप्राच्येननिखिनपि योसावकाद्यायश्चोनविन्मात्रःसन्विक्रिय २५
प्रेरयन्निंद्रियान्सर्वान्संस्थितस्तायद्दंरतः अस्माकंमिनिनः प्रोक्तेयश्चोदयतिसंवरा २६ सकर्मेंद्रियां
नुप्रेरणाच्चोदयादिनि स्मरन्यवजपप्राप्तः सावित्रींसध्ययोर्द्वयोः २७ तथोक्तमपिमायापार्थमेहास्य
देवस्यपरमात्मनः सवितुः सृजनोविश्वमहादादिस्वमायया २८ योनाविद्यापाधिकानांजीवानापरमेश्व
रः धियोबुद्धीःसाभिमुखप्रकर्षान्प्रेरयत्करोव २९ तस्यधीमहितद्रूपंनित्यमानंदमवयं वरेण्यंपरमं
भर्गस्वप्रकाद्यविद्यात्मकं ३० धीभिःसमन्मुखाभिस्तुनन्सुखंचिनयमहो नथाचशंकरार्यस्वामिभि
र्वर्णनायश्च ३१ प्रणवाद्यहृनीनावणयंत्रोक्तमथाच्यते यत्रापितत्सदृपंवेदोक्तनदनुवर्ण्यते ३२ ननूनो
यैकवचनगेननाविरुद्धस्कनः सृष्ट्यादिकारणंनैरूपमाद्वियमद्वैरु २ ननूयैकवचनगेननाविरुद्धस्क
नः अभिध्येयसदानंदपरब्रह्माभिधायेन तत्सवितुरित्यकवचनात्मक ३ यानाहुर्विनिष्यंत्रा
णिप्राणिप्रसववाक्यान् सर्वेषांप्राणिज्ञानानामभिप्रसवितुः सदा ४ वरेण्यंवरणीयत्वात्सेवनीयेनथापि
च भजनीयेनथासर्वप्रार्थनीयेनथापिच ५ पूर्वस्याष्टाक्षरःस्यैकव्याहृतिर्भुरितीरिता पापस्यभर्जनाद्भर्गो
भक्तस्निग्धेनथापिच ६ देवस्यदृष्टिदानादिगुणयुक्तस्यनित्यशः प्रशुनन्प्रकाशनदीप्यमानस्यवात
था ७ धीमहीत्यामथाधातोर्निष्पन्नंधीमहिरूपदः निगमाद्यनदिव्यनविद्यारूपणंचक्षुषा ८ दृश्याहिर
ण्मयोदेवइत्यनित्यसंस्थितः हीननारहितनेज्यायस्यस्यात्सहिरण्मय ९ यःखुसूक्ष्मः सोहंमिति
वाचनयामः सदृवनु हितीयस्याष्टाक्षरस्यैवव्याहृतिर्भुवरितीरिता धियोबुद्धीर्मनायस्यच्छादसतायदं
रितः कनश्चरुगेवव्यासः सूचासुक्षीपदायहान् ११ यत्तुनेज्यानिरूपंसवदेवमयात्मकं भजनापा
पनाद्यस्यैहनुमिहोच्यते १२ नदंतिप्रोक्तओंकाद्यषष्ठ्यन्तयुग्म ४ दरमयाः नरमादरमाकंमित्यर्थः प्रा

207
1942

र्थनायांप्रचोदयात् १३ नृतीयष्टाक्षरस्यास्यव्याहृतिःस्वरितीरिनः एवंदशपदान्यस्यस्यश्चाष्टाक्षरास्त्र
यः १४ षडक्षराश्चनवारःस्युःऋनुविद्यादक्षरा नथावब्रह्मा त्रिपदाष्टाक्षरोज्ञेयावनुःषडक्षरा जोप्यनु
त्रिपदाप्राक्तनार्चनेनुक्तनुष्यदा १५ इत्थंनवेदस्यविश्वस्यसवितुःप्रभा वरेण्यंभजनापापविनाद्यात्मकंरूप
रं १६ भर्गोरमाकंमभिमतंधियस्तत्रप्रचोदयात् एवंगायत्रीमंत्रोब्रह्मात्मेक्यप्रतीपादकोभवति १७ तथाम
वेदवृप्रकाद्यिकायां अत्रशुद्धगायत्रीप्रसंगेब्रह्मबोधका धियोयानुःप्रचोदयादिनि योनारमाकंधियोबुद्धि
यःप्रचोदयात् प्रेरयेत् इतिसर्वबुद्धीसंज्ञानःकरणप्रकाद्यिकःसर्वेसोसाक्षिगोचरेण नेत्रदेमानत्सा
दितिनिर्देशोब्रह्मणस्त्रिविधःस्मृतइतिनछेदनप्रसंगेभूतेस्तनःसिद्धपरेब्रह्मवाच्येन सवितुरितिस्थलेयाप
लक्षणंसर्वप्रपंचोत्पादकत्वलक्षणसमस्तेहनध्यमाधिष्ठानत्वलक्षणेन वरेण्यमितिसर्ववरणीयेनिरतिद्वायान
दरूपं भर्गइत्यविद्यादोषभर्जनात्साक्षीनेकविषयत्वंदेवस्यनो सर्वेषांनानात्मकारंवंचिदानंदैकरसत्वंसवितु
देवस्यत्यत्रषष्ठ्यर्थोराद्धोः औपचारिकबुध्यादिसर्वदृश्यसाक्षिलक्षणंयेनस्वरूपेनसर्वाधिष्ठानभूते परमा
नंदैनिरस्तानर्थस्वरूपेसप्रकाद्यात्मकंचिदात्मकंचैतन्यंधीमहिध्यायेमहि एवंसवितुश्चैतन्यस्यसवितृदेवस्य
नसद्वरज्जुसर्पन्यायेनापवादकसामानाधिकरण्यरूपेमकत्वंसायमिनिन्यायेनसर्वसाक्षिप्रत्यगात्मनाब्रह्मणासह्ना
दंसरूपेमकत्वंभवतीनि सर्वात्मकब्रह्मबोधकोयंगायत्रीमंत्रः संपद्येन चतुर्थचरणेनगायत्रीमुपस्थानायजपेत्
तथाचव्यासः ततस्तांगायत्र्यातुरीयेणपादेनोपस्थायजपेत् तुरीयंतुपदंतस्यापरब्रह्मपदंस्मृतं उपस्थायतु
रीयेणजपेत्तानुसमाहितः तुरीयपादस्यविमलऋषिःपरमात्मोदेवतागायत्रीछंदः गायत्र्युपस्थानजपेविनियो
गः न्यासः परोरजसेहृदयायनमः रजसेशिरसेस्वाहा सावदोशिखायैवषट् परोरजसेकवचायहुं सावदोनेत्र
त्रयायवौषट् ॐपरोरजसेसावदोऽस्त्राय्यफट् इतिषडंगानि अथध्याने पंचवक्त्रंत्रिनेत्रंदशबाहुंप्रनिव

चंकविलोचनो जयकीरीयषट्कुक्षित्रिपादांसफलिकप्रभो साक्षसूत्रभयांकुशोदधनोदक्षकरस्तेयो: सवारिज
पत्रवरदयुङवामहस्तेयो: ॐपरोरजेससावदो दशाष्टवारगायत्रीमन्त्रजपन् अस्यार्थ: ओमोऽवतुनिऊ
माऽवननिव्यान्पुनि विश्वमित्यन् अनमानत्यगमेनत्यरमाथोना: किंपरूपऽआसावादित्यारजस: परं रजश्चन
त्रैगुण्यंतमात्पर: उत्कृष्टइनियावत् तथाचोक्तं ॐमादित्यादिचिंतनमस्तत्समूत: चतुर्थीयंचतुर्थीवा
पंचम्यर्थेभवेद्दह "तुमर्थायंचतुर्थीवापचम्यर्थेभवेद्दह १ रजालक्षणयानावत्त्रैगुण्यमुपलक्ष्यत् तन्मयीप्र
रूतिर्गायात्रिधानिर्पारपठ्येन २ रज: सृष्टुतथापोनुसंहर्तुकेशव: पर: रजस: प्रकृतिर्देवोपरोसापरम: पुमा
न् ३ परमात्मात्रवेदोने: परब्रह्मापर्गायेन सर्वार्थसिद्धि: स्लोगश्च: सर्वसमन्वयो ४ मंत्रदेवप्रकाशिकाया
मपि सवित्रेऽउत्पादकायस्त्रीगुणानीन: सत्यज्ञानानंदरूप: परमात्मायु: साहमिति ७० मिनिचतुर्थपादार्थ: इ
तिश्रीमच्छंकराचार्यविरचितगायत्रीरहस्यगायत्र्यर्थानुसधानानंदाख्यानागमपेष्टानुभव: अथोनाहर्ताये
नमुद्रासुमुखं: संपुटनथा तेनाविननाविस्तीर्णाहमुखेनथा ९ चतुर्मुखपंचमुखषण्मुखाधासुखेनथा व्यापका
जलिकारव्यवहारकरनदनेन २ यमपाद्यानुष्ठितेनतेन: स्यात्सुमुखासुखाविरुद्धामुष्टीकामौन: कुर्मोवारा
हकस्तथा ३ सिद्धकानमहाकांनतेनामुद्रपल्लवो द्वाषांगुलीनावकर्त्याहमुखाख्य: ४ आसालक्षणं
सुमुखसंहनोहस्तावुत्तानौकुचिनांगुली संपुटपद्मकरणौकरावन्योन्यसंहनोहस्तावुत्तानौ ९ विननसंह
नोहस्तावुनानावायतांगुली २ विस्तीर्णसंहनोपाणीमिथोमुक्तांगुलिकूर्चो ३ सन्मुक्तासक्तयो: पाण्यो: क
निष्ठाद्वयंयोगत: द्वाषांगुलीनामित्यकरार्थ ४ आस्यार्थ: मिथ: संमुखासक्तयो: पाण्यो: कनिष्ठाद्वयंयोगत:
द्वाषांगुलिनावकेसंयुक्तद्वयमारभ्याऽनामिकान्तंयावत् द्विमुखंतच्चिमुखंप चतुर्थमुखंनाममुद्रा भवति
द्वाषांगुलीनांसंयुगात् पूर्वयोगविनाऽन्यनिर्यकसंपुज्यमानात्तोसंयुनांगुलिमऽउलोहस्तोषण्मुखमित्य

कामुद्रासुद्राविधारेद: पूर्वयोग: कनिष्ठाद्वयंयोगनद्दिनाद्योननरांगुलीनांसंयोगनिर्यकंसंयुज्यमानांगुष्ठासंयुक्तमूर्ध्व
यंयोस्तोनथासंयुक्तमंगुलीमंडलंयंयोस्तोषण्मुखनाममुद्रा अकुंचिनांगुष्ठासंन्युक्तोन्युब्जहस्तावधोमुखं उत्तानो
नाहृदयोवक्त्रव्यापकोजलिकंकरो अधोमुखावद्दमुष्टीमुक्तांगुष्ठकोकरो द्वाकटं वद्दमुष्टिकयो: पाण्योरुत्तानाश्च
मनर्जनी कुंचिनाग्रान्युब्जयुक्तानर्जन्यान्युब्जवक्त्रा यमपाद्यो उत्तानसंधिसंलीनवद्दांगुलिर्दशोकरो सन्मुखावधि
नोदीर्घांगुष्ठाग्रथिनमुच्यते कुंचिनांगुलिभिर्वामनाद्दक्षिणेननु अधोमुखेनसंयुक्त: सन्मुखान्मुखउच्यते
उत्तानोन्नतकोटियंयोस्तोउत्तानामिकाकनिष्ठिकोप्रविरलेवानामउत्तानोन्नतकोटीवविलंब: कथिना: करो मु
ष्टीवान्योन्यसंयुक्तोउत्तानोमुष्टीकोभवेत् मौनस्फरंसंमुखीभूतेन मौनस्फुसंमुखीभूतेनयुक्तानामिकनिष्ठिकेऽ
र्धयुक्तवक्त्रायावद्द्वाषांगुलिकोकरो संयुक्तसंवेद्दऽनामिकाकनिष्ठिकयंयोस्तोनथाकोनावन्योन्यसन्मुखी
भूतकनिष्ठिकोनथाऽर्ध्वसंयुक्तानिवक्त्रायाणिकोससंपुटयोययंयोस्तोभिन: अधोमुख: करोवामस्तादु द्ग
द्दक्षिणोननुष्ठद्देशनथाकांतरवेकर्णाश्रितोकरो किंचिदाकुंचितांगुष्ठानुभद्दाकांतनऽउच्येत् ऊर्ध्वकिंचि
दूनोपाणीमुद्रोवामनर्जनी यस्माद्दक्षिणहस्तनपल्लवाद्दक्षिणकरा: अधोमुखहस्तेनाभूर्ध्वंमुद्राणामि
हलक्षणं नजानुदर्शयंत्यमुद्रामद्दाजनसमागमे क्षुभ्यंतिदेवतास्तस्यविफलंचभवेदिति एवंमुद्राप्रदार्श्य
गायत्रीजपेत् योगी ॐकारपूर्वमुच्चार्य भूर्भुवस्वा: स्तोत्रेवत्र गायत्रीप्रणवंचोक्तंजपोक्षेषऽउद्दाहृता: याज्ञ
वल्क्योप्येवमवाद्द एषासंपुटगायत्रीविधायनाविद्वांसमाद्द षडंकरान्जपन्विप्रोगायत्रीमनसासुचि: ओम्
कजन्मेज: पापंमुच्येतनात्रसंशय: सावकिलक्षणंपृच्छायांसरवाद्द निस्त्रीव्याद्दतिभि: पूर्वंपऽओंकार
समन्विनापुन: संद्दत्यवोंकारमंत्रस्यायंतयास्तथा सोंकाराचतुराद्दत्याविज्ञेयासाद्यानाक्षरा द्यानाक्षरा
समावृत्यासेवंदफलंलभेत् एतयाज्ञातयानित्यंवाभयविद्दिनंभवेत् उपासितभवेत्तेनविश्वभुवनसंसक

मि ॐ गायत्रीतर्पयामि ॐ वेरूपातर्पयामि ॐ सावित्रीतर्पयामि ॐ सध्यांतर्पयामि ॐ कुमारीतर्पयामि ॐ श्रीस्त्रीतर्पयामि ॐ उषसंतर्पयामि ॐ मेधास्त्रीतर्पयामि ॐ सर्वसिद्धिकरीतर्पयामि ॐ सर्वमंत्राधिपत्नीतर्पयामि ॐ भूर्भुवःस्वःपुरुषंतर्पयामि इतिगायत्रीरहस्येचतुर्विंशतत्सुशक्तिचारानंदरूपीनामसप्तमानुभवः इतिप्रातःसंध्याविधिः अथाभिवादनविधिः जायानपिकनीयांससंध्याकालोभिवादयेत् ×आचार्यश्चतनोतिनित्यं अभिवादयोविज्ञानतः× वर्जयित्वासुतशिष्यौहित्रंदुहितापतिं आश्वलायनः आत्मपारंतथात्मीसंध्याकालेभिवादयेत् उथायमातापितरौपूर्वमेवाभिवादयेत् × लौकिकैर्वैदिकैश्चापिकर्मभिश्चशुभाक्षिभिः आत्मानंसततंरक्षेत्पत्नीमपियत्नतः आरातुतमविज्ञायनपूर्वमभिवादयेत् याज्ञवल्क्यः अग्निकार्यंततःकुर्यात्संध्ययोरुभयोरपि ततोभिवादयद्वृद्धान्साधूंश्चैवतपोधनान् आयुष्मानुभवसौम्यतिप्रयुंक्तोभ्रियंपरं त्रिवर्षपूर्वोश्रोत्रियस्याभिवाद्याविजानता अभिवादनशीलस्यनित्यंवृद्धोपसेविनः चत्वारितस्यवर्धंतिआयुःप्रज्ञायशोबलमिति ज्ञानतपः उदरांसरतकोनारीभर्तृभ्रीगर्भपालिनी अभिवाद्यद्विजोमोहाद्रोरात्रेणशुध्यति पाषंडंपतितंजाड्यंमहापातकिनंशठं सोपानकंकृतघ्नंचकराचिन्नाभिवादयेत् मत्तंप्रमत्तमुन्मत्तंश्रांतंस्थपतिंनरं क्षेमाणंचकुप्यंतंकुर्वंतंतथावनं अभ्यक्तशिरसंस्नानंकुर्वंतंनाभिवादयेत् देवताप्रतिमादृक्षायतिंदृक्षाचरंतिनं नमस्कारंनकुर्याच्चोपवासेनशुध्यति इत्यभिवादनविधिः अथसंध्याकालोपप्रायश्चित्तं अहोरात्रस्ययःसंधिः सूर्यनक्षत्रवर्जितः सासंध्यातुसमाख्याताऋषिभिस्तत्वदर्शिभिः संध्याकालेतिक्रांतेआचम्यप्राणायामत्रयंकृत्वा यथाविधिः जपेदशशतंदेवीमनःसंध्यासमाचरेत् स्त्रस्यतरे प्राणायामत्रयंप्रातःद्विगुणंसंगवेस्मृतं मध्यान्हेद्विगुणंप्रोक्तंअपराण्हेतुषड्गुणं सायान्हेदशगुणंसूर्यहृत्सोनृतोव्रजेत् गौतमः संध्याकालेत्वतिक्रांतेत्रिसंध्यमपिसर्वदा चतुर्थीर्घ्यंप्रकुर्वीतशिरसाव्याहृतिसंयुतं जमदग्निः एकाहंसमतिक्रम्यप्र

१७

213
1943

मादादरूनेयादि अहोरात्रोपवासस्यदायश्चाश्वायुनंजपेत् द्विरात्रंद्विगुणंप्रोक्तंत्रिरात्रंत्रिगुणंस्मृतं त्रिरात्रांतेत्वशूद्रान्नंसंत्यजेत् यःसंध्याकालेतुप्राप्तामालस्यादनिवर्तते सूर्यहत्यामवाप्नोतिमुहूर्तंकृत्वमाप्नुयात् राष्ट्रक्षोभेरोगार्तोक्षियमृतेक संध्यावंदनविच्छिन्नंदोषायकदाचन मृतकमृतकेचैवसंध्याकर्मानुसंत्यजेत् मनसोच्चारयन्मंत्रान्प्राणायामविवर्जीतान् देवाग्निद्विजविधानकार्यमूहनिसंस्थिते संध्यानंदोषान्निवर्तयेत्सुण्यसाधनं संध्याह्निनाप्यचिर्नित्यमनहेःसर्वकर्मसु यदन्यूनुकुरुतेकर्मनतस्यफलमश्नुते स्मृतिसंग्रहे दिवादिनानिकर्माणिप्रमादाद्रूनानिवेत् द्वार्यां प्रथमयामेनावत्कुर्यात्य थाक्रमं स्मृत्यंतरे दिवादिनानिकर्माणिप्राप्नुवन्नरानिच दिवादिनानिरूपेवविद्यादुत्तराणिव संग्रहे द्वार्यां प्रथमयामेदिवाकर्माणिकारयेत् अत्मयज्ञविनासोरवर्जयित्वाविशेषतः यदाराधोम ध्याह्नसंध्याप्राप्तानदागायत्र्यार्घ्यंदद्यात् उदित्यृस्त्रोनहविष्यांतसूक्तंजपेत् इत्यभिवादनविधिः अ थमध्याह्निकसंध्याप्रकारः द्विराचम्यप्राणानायम्याउपवीतिनिसंकल्प्य ध्याने मुख्यामध्यान्हसंध्यासिननर रूपिरव्याघ्रकृतीवसानाहस्तेहत्रिशूलमेउरूमपियज्ञोर्वेदमभ्युद्धरंति सावित्रीसावित्रेत्रासिनवृष गमनारूढदेवस्यवित्यानित्यासादित्यकात्यायनतननुरननुसाहमस्मीत्कपास्ये आपोहिष्ठेतिनिभिः संमा ज्योपः पुनंवित्यादिनाचमेत् आपःपुनंवित्यस्यमंत्रस्यनारायणऋषिः आपोदेवताःष्टीछंदःमधान्ह संध्याआचमनेविनियोगः आपःपुनंतुपृथिवीपूनापुनातुमां पुनंतुब्रह्मस्पतिर्ब्रह्मपूनापुनातुमां यदुच्छिष्टमभोज्यंयद्वादुश्चरितंमम सर्वंपुनंतुमामापासनांवप्रतिग्रहं स्वाहा अस्यार्थः ब्रह्मण स्पतिर्मंचराजः आपःपुनंतु इमापःपृथिवीपुनातु पृथिवीशब्दः शरीरावाचीशरीरंपवित्रयंतुपृथिवी

पुनासनीमाद्भरीरिणंपुनातुपवित्रयतु ब्रह्मणःस्पनिरयंमचराजोयः सञ्जापःपुनानुब्रह्मपूता आ
पःमांपुनंतु ममयदुच्छिष्टञ्जाभोज्यञ्जथवादुश्चरितंमनिषिद्धाचरणंनसर्वंत्यमाचञ्जापःअसतोप्रति
ग्रहंसर्वंपुनंतिसस्वेःपुनरावम्योपाहिष्टंनवचनंसमाज्यांघमर्षणंस्वाहंसः शुचिषद्वसुरांतरिक्षसद्धोतावेदिषदतिथिर्दुरोणसत्
रस्थान् हंसःशुचिषदितिमंत्रस्यवामदेवऋषिः हंसोदेवताजगतीछंदः सूर्यार्घ्यदानेविनियोगः हं
सः शुचिषद्वसुरंतरिक्षसद्धोतावेदिषदतिथिर्दुरोणसत् नृषद्वरसदृतसद्व्योमसदब्जागोजाऋत
जाऊद्विजाऋत अस्यार्थः सूर्यऋषयस्तवंनि हंसूर्यहंसोसिविश्वस्यजीवरूपोसि परमेश्वर्यः
रूपश्चासि शुचिसदसिपवित्रोसिवसुरसिहिरण्मयोसिजनोरक्षसदसिजनोरक्षसदतिष्ठसीत्यवरूपोसि
अंतरिक्षसद्धोतासि सर्वदेवानाह्व्यधातासि वेदिषदसि बर्हिषदसि वेदद्वारेणयज्ञंवेदीतिष्ठसि अतिथि
रूपेणपूज्योसिदुरोणसदसिदुरोणनिष्ठसि दुरोदेवविश्वप्रकाशयसि नरंघनर्यामोनृषानिष्ठ
सिनिरंघनं सेवोयोवरः श्रेष्ठोसिकतमोसिब्रह्मरूपोसि ऋतसत् ऋतंब्रह्मस्वरूपेणनिष्ठतीत्यवरू
पोसिउक्तंच ऋतसत्यंपरब्रह्मेतिवोम्निअकाद्यानिष्ठसिअजोनिरेकोन्योजायसेतिअजा
गोजा गोभिःरश्मिभिर्जायसेव्याप्नुषेविश्वमितिगोजाऋतजा ऋतंब्रह्मेत्यवयीरक्षणज्ञानं
प्रकटीकृतंयेनतथासिऋद्रिजा अद्रेर्जायसेउद्यावरुमारुह्यघ्नकृत्सेअद्रिजाऋतमसि
परब्रह्मासिसर्वब्रह्मरूपाऽतोमृर्धादिनादिर्वमाभीक्षीः यतः यत्किंचिसानकुर्यांयत्किंचिदनृतं
नंवदन् हंसःशुचिषदित्येतज्जपेदर्घापत्यंवके ब्रह्मगायंत्र्यावाऽऊरुमानिनिवा शेनकः मध्यान्हे
नुविशेषायमुपस्थानंनथार्थकं अपामञ्जलिमादायाऽरुमेनेतिवाक्षिपेत् ननश्चशौनकः

215
1943

ऊर्ध्वबाहुःपठेत्सूक्तंउदित्यंजातवेदसं तच्चक्षुरितिमंत्रवद्धंसःशुचिषदित्यपि ननःसूर्योपस्थानंजपेत् उद्
सं० चित्रदेवानां० तच्चक्षुरित्यादिस्वाहारवोक्तैः सौरैः० नथाववसिष्ठाः उपस्थानंसकेर्मृवैःआदित्यस्य
नुकारयेत् नथावयाज्ञवल्क्यः निष्ठश्चदीक्षमाणोर्कमासीनः प्रत्यङ्मुखोजपेत् एतज्जपेदुर्ध्वबाहुः सूर्यप
स्समाहितः गायत्र्यानुयथाशक्तिउपस्थानंदिवाकरं सूर्योपस्थानं प्रथमाष्टकेचतुर्थाध्यायसप्तमोवर्गः
उदित्यमित्रेयोदृष्टार्षंसप्तर्कंसूक्तं प्रस्कण्वार्षंसूर्यदेवत्यंजादोनवगायत्रंद्विष्टाश्वनुस्त्वानुष्टुभः नथा
चानुक्रान उदित्यसप्तानासूर्यंनवाद्यागायत्रीजाम्बिनज्ञास्त्रेसोरउदित्यमित्यादयानवर्चः सनोयाः ग्रसि
निम्वासिनार्यइतिस्वाहेतं सूर्योउदुदिवऽउत्येजातवेदसमिनिनवनितत्रप्रथममाह उदुत्यंजातवेदसंदेवं
वहंतिकेतवः दृशेविश्वायसूर्यं केतवःप्रज्ञापकाःसूर्यास्वाः यद्वासूर्यरश्मयः सूर्यसर्वस्यप्रेरकमादि
त्युदुचहंति उर्ध्वंहंति उदितिपदपूरणः उक्तंच मिनाहोरश्चनर्थकाः कमिमिहितिकिमर्थेविश्वायवि
श्वस्मैभुवनायदृशेदृष्टयेयथासर्वेजनाः सूर्यंपश्यंतिननेनोईवहंतीत्यर्थः कीदृशंसूर्यं यंप्रसिद्धंजातवेदः
संज्ञानानांप्राणिनांवेदितारंज्ञानप्रज्ञाज्ञानधनंवा देवयोनमानं अत्रनिरुक्तं उदुहंतिनंजातवेदसंदेवम
स्वाः केतवोरश्मयोवासर्वेषांप्राणानांसदृशंनायसूर्यमिति जातवेदसंजातानिवेतीतिजातवेदसंनिकार
योरंपिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वंवेत्यस्यपूर्वप्रकृतिस्वरत्वंवदृशेविश्वेविदितुमनर्थनिपातितः सूर्यराज
सूर्यसूर्यत्यादिनापूर्वप्रेरणेत्यस्मात्क्यपिस्त्यागसङ्गितोनिपातितः अनः प्रत्ययस्यपितात्स्वरोन्नेत
नुस्वरेणाद्युदात्तं हितोयाष्टमाह अपसे० सूराय० सेनायवोयथाप्रसिद्धास्त्स्कराइवनक्षत्रनक्ष
त्राणिदेवयहरूपाणिदेवयहोवनक्षत्राणीतिश्रुतेनरान्यद्वाइहलोकेकर्मानुष्ठायेयस्वर्गंप्राप्नुवंतिने
नक्षत्ररूपेणदृश्यंते नथावश्रूयेत यावाइहयज्ञयेनऽमुलोकंनक्षंतेनन्नक्षत्राणानक्षत्रत्वमितियद्वा

तेषांसुरक्षितानांयेनिषिनक्षत्राण्युच्यंते सुरक्षितांवाऋषीः सहअपयंतिअपगछंतिविश्वचक्षसंविश्वस्यसर्वस्यप्रका
शकस्यसूरायरहस्यस्यआगमनदर्शनिशः तस्करानक्षत्राणिवरात्रिपिः तिसहसूर्यआगमिष्यतिनीत्यापन्नायंतद्
स्यर्थः नोयुरितिमेननामनायुस्तस्करइतिनन्वामस्रुपायत उत्तराभिरितिरात्रीनामशर्वरीउत्तरंमितिनक्ष
पादात् यथायथंपदात्इतिसर्वानुदात्तत्वंनक्षत्रानक्षत्रगतो अमिनक्षयंनिवधीषातम्योत्तर्नीत्यन्नत्रन्मत्यय नित्वा
दाद्युत्तरत्वेनआणनपादित्यतरंतीत्येवमुक्तं नक्षरंतिनक्षियतइतिवानक्षत्रं क्षीयतेःक्षरतेर्वानक्षत्रमितिनिपात्य
तइति अश्वक्रमिवरूपमितिनेसार्थं यंतिइणगतौ इणोयणिनिवनादेशः सूरायविश्वचक्षसे विश्वंचक्षुर्दर्शनंय
र्यतिविश्वचक्षाः चक्षेवहुलंछन्दसिचेत्यस्ययाङित्वनसार्वधातुकत्वात् ख्याद्यादेशाभावः उपयन्त्रपश्यर्थचतुर्थी
तृतियास्चमाहा। अदृश्रमस्य०ज्ञाजनो० अस्यसूर्यस्यकवः प्रज्ञापकाः रश्मयोदिवसयः जनान्।। अनुव्यद
शंजातानसर्वान् अनुचक्षणप्रेक्षतेः सर्वतगन्तृकाःर्यानित्यर्थः तत्रदृष्टांतः ज्ञाजनोदीप्यमानाः अप्रथायथा
अप्रथयद्वत्तदृश्रदृशिप्रेक्षणवर्तमानेलुङिमितोचतिल्लोपेचुरुदात्तेः रश्म्यनुरुक्लोवहुलंछंदसितिरुरागमः अत
एवंबहुवचनतत्कदृशादिः गुणदुर्गुणाभावः इत्यातोतिदिलोपवतितिप्रथमपुरुषवहुवचनस्यउत्तमपुरुषेवहु
वचनादेशः प्रथमपुरुषाःस्वज्ञास्वातंत्र्यश्रुयतप्रत्याम्नानातुः यास्कस्त्वाहनक्षत्राणिनक्षतेर्गतिकर्मणोनमानिन
क्षत्राणितिचब्राह्मणमिति तथाविधानिनक्षत्राणिअस्तंमिरन्मिमरदृश्रमस्यंतेतवुदृति ननानित्यस्यनकार
स्यसहितायांरुत्वयत्वाद्युपुर्वत प्रातः ज्ञापयितवादनुदात्तत्वंचारुश्वेत्सावसातुकस्वरेनुस्वरएवशिष्यतेः चा
तुर्मास्यशुश्रुनाग्रियंयचेणिअस्मिन्सार्यएककर्षात्वः तस्यतारणीरित्यनुवाक्यातथाचसुश्रीततरणीर्विश्वद
र्शताश्चेत्रदेवानामुद्गादनीकमित्याज्यानुवाक्यइति तथाअतिमुर्तनाम्यकद्रुवस्पपक्षसारीष्टीः कर्तव्याः।।
तस्यामथयानुवाक्यय अतिमुर्तनीतिरक्तमुक्तिं नवानवासवतिजायमानस्तरणीर्विश्वदर्शतइतिः तामतारू

212
1943

केवक्तुमुचमाह तरणिर्विश्वदर्शनः विश्वमाभासि० हेसूर्यत्वंतरणिः तरतीनाम्नान्यनगंतुमद्यवयस्यमह
नोः ध्वनागंनासिनथात्वमर्यमेते योजनानांसहस्रेइहदृश्यानहत्वयोजने एकनिमिषार्द्धनक्रममाणान
मास्तुनइति यद्वाउपासकानांरोगान्तारयिनासिकारोग्यंभास्करादितिस्मरणात् तथाविश्वदर्शनः
विश्वःसर्वः प्राणिभीदृश्यनस्यचउदात्तादिदर्शनज्ञानिनपापनिर्हरणेहेतुत्वात् तथाचायस्तवः दर्शने
ज्योतिषांदर्शनमितियद्वाविश्वसकरूपभूतज्ञानदर्शनंद्रष्टव्यप्रकाशंयेनसतथोक्तः तथाज्योतिषः
प्रकाशस्यकर्तासर्वस्यवस्तुनः प्रकाशयितेत्यर्थः यद्वाचंद्रादीनांरात्रौप्रकाशयिता रात्रौहिअपूम
यपुरुषचंद्रादिबिंबसूर्यकिरणाः प्रतिफलिताः सतोंधकारंनिवारयंतियथादृश्यदर्पणादिपतिताः
सूर्यरश्मयोऽन्धकारंननमोनिवारयंतिनहृदित्यर्थः यस्मादेवंतस्मात्तंत्वांसेरोचनंरोचमानंमंतारं
सोआत्मंनाद्यसिप्रकाशयसियद्वाहेसूर्यजनंयामिनयासर्वस्यप्रेरकपरमात्मन्नरणिसमाराध्यः स्मा
रकोसियस्मात्विश्वदर्शनः विश्वैर्देवैर्मुमुक्षुभिः दर्शनोद्रष्टव्यः साक्षात्कर्तव्यइत्यर्थः अधिष्ठानसा
क्षात्कारेपिनविवर्तनेनज्योतिष्कृत्वज्योतिषः सूर्यादेःकर्तानथावान्मायेन चद्रमाननसाजातःचक्षो
सूर्योऽजायेतनिरुद्धाश्चविद्युपःतथाविश्वसर्वेदृश्यज्ञानेरोचनेरोचमानेदीप्यमानेयथाभवंतिन
थाऽऽभासिप्रकाशयसित्वेतन्यस्फुरणेहिसर्वंजगत्दृश्यतेतथावाम्नायेत नेमवर्णंनमनुभानिस
र्वनस्यभासास्वंमिदंविभातीनि तरणिः तृप्लवननरणेयोः उणादिभावितण्यर्थान्उर्तिसस्टभ्य
श्यविद्भ्योनिरिसनिप्रत्ययः प्रत्ययात्पूर्वतंज्योनिः करोतीतिज्योतिष्कृत्वकि तिकिपूनियसमासेनु
त्तरपदस्यनिर्विसनीयस्यसत्वं भासिदीप्तौऽनर्भावितण्यर्थान् खटिऽआदिलक्षुपोलुक् पंचमीः
स्चमाह प्रत्यृदेवानां प्रत्यंः हेसूर्यत्वंदेवानांविद्वः मरुन्नामकान्देवानमरुतोदेवानांविद्वद्

निश्चयेनरान् नान्मरूत्सञ्ज्ञकान्देवान्प्रत्यङ्-देषिप्रनिगछनुदयंप्राप्नोषिनेषामभिमुखंयथाभ-
वनिनेत्यर्थः नथामानुषान्मनुष्यान्प्रत्यङ्-देषिनेपिनथाऽऽगमद्भिमुखंरवस्तूर्यउदयनीनिमन्ये
ने नथाविश्वंचाप्तसः स्वर्लोकेदृढोद्रष्टुप्रत्यङ्-देहियथास्वर्लोकवासिनोजनः स्वस्वाभिमुख्यनप
दूर्यनिनथाउदेषीत्यर्थः एनउक्तभवनिलोकत्रयवर्तिनोजनाः सर्वेपश्यन्स्वाभिमुख्यनसूर्यंपश्यनीनिनः
थाचश्रूयेते नस्मात्सर्वरवमन्येनमांप्रस्तुदगादिनिप्रत्यङ्-प्रत्यंचनीनिप्रत्यङ्-उंचुगनिपूजनयोः क्त्वि
क्विउत्यादिनाक्विनञानिदिनामिनिनूलोपः उगिदचामिनिवुग्दीर्घोऽस्यादेसंयोगान्तलोपोसंयोगो
तलोपस्यसिद्धत्वात उपधादीर्घनलोपयोरभवः किनमत्ययस्यकुरनिकुत्व ञनिगनावुनावनावि-
तिञनिगेनइनोपर्युदासान् पूर्वपदप्रकृतिस्वराभावेऽन्तरपदप्रकृतिस्वरत्वारण्यगनोमिपिञ्ज-
दादित्वाद्ढयोर्लुकिऽऽदेऽप्रत्ययेयोरिनिषत्वे स्वःसुपूर्वादन्तर्वनगुणयणादेशः स्वःनूस्वरास्वरिनो
चिनिस्वरिनत्वेदृढोद्दिरप्रक्षेण इत्यस्माद्दाविरव्यचनानुमर्थेनिपातिनः इनिप्रथमस्यचनुर्थसप्तमीव
वर्गः षष्ठीसूत्रमाह येणापावकचक्षसा० त्वैरेवेण० हेपावकसर्वस्यद्योकनिवारकवरुणऽनिष्टनिवा
वारकसूर्यत्वज्ञानान्प्राणिभुरण्यनेनारयंनेपोषयंनवाद्यमलोकंरत्नंचक्षसाप्रकाशानान्पश्यसि ।
अनुक्रमेणप्रकाशयसि तेप्रकाशोस्कमदनिद्योषः यूषःउत्तरस्यामग्निसगेनाः तेणेनचक्षसाव्यषीनि
नथाचपार-स्केनोक्त नत्तवयस्कयरनिवाक्यद्वयेषपिवान्तरस्यागन्वयः स्तनेब्यषीनि भुरण्यनेनुरणे
नारणेपाक्षयेपाः कडादित्वाऽकुननः इनरिकर्नरिडापू उडुपदेशाल्लुसार्वधानुकानुदात्तत्वेरकर
वस्वरःशिष्यने वरणवृधुधरेण अस्यादेनर्भाषितपुंस्कादूङ्नस्यान्यउनसिनिउननुप्रत्ययः अ
ववरणऽष्टनऽऽदित्यरवाच्येत नथावान्यत्रान्नानेनेयंमित्रवरणश्चानारनामित्रश्चवरणश्चवातो ;

29
1943

चार्यमोवनि सप्तमीस्वमाह त्रियोमणिरजः पदंयज्जन्मानि हेसूर्यत्वंपृथुविस्तीर्णरजोलोके लोका
सजोरयुक्तनरिनियास्केयाऽऽंतरिक्षलोकेत्र्यधिविद्योषणगछसिकिकुर्वन् अहाऽऽहानिअनुभि-
राचिभिः सहमिमानःउत्पादयन् आदित्यगत्यधीनत्वादहोरात्रविभाग्यनथाजन्मानिजननवनिभूत
जातानिपश्युन्प्रकाशयन्रजस्पृथिव्यचछंदसिवाप्रोमडिनयोरिनिविसर्जनीयस्यसत्वं अहाऽऽः छं
दसिचदृश्यमिनिदृश्योपः अभ्यस्तादादित्यभ्यस्तस्याधुदात्तत्वंजन्मानि जनीप्राद्भावेऽन्यभ्योपि
दृश्यनइनिमनिनच्वादाबुदात्तत्वं अष्टमीस्वमाह सप्तात्वाहरितोरथे० द्योर्विष्कंऽ० हेसूर्यसर्वस्य
द्योतनगानविचक्षणसर्वस्यप्रकाशकसप्तसंख्याकाः हरिताऽश्वाः रसहरणाद्दिलारहमेयाद्वात्तांपहैनि
प्रापयंनि कीदृशारथेः वाल्खिनमिनिदोषः नथाद्यौर्विष्कंऽद्योर्विनेनारयेनयुक्तेनकेशाश्वेनादृश्यं
नेसनथोक्तः नहरिनइत्यादित्यश्वानांसंज्ञाहरिनआदित्यस्येनिनिघंटाउक्तत्वान् द्योर्विष्कंऽ० शुचरी-
मोऽर्चिस्पुचिहुस्नुनीत्यादिनाऽर्षिप्रत्ययोतादात्मासरवंचबहुव्रीहोपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वंनदिष्येन नित्य
समासेनुत्तरपदस्थस्येनेविसर्जनीयस्यसत्वं नवमीस्वमाह अयुक्तसप्त० नाभिर्योनि० सूरःस
वस्यप्रेरकः सूर्यः द्योर्विष्काऽश्वस्त्रियः नाहद्वीः सप्तसप्तसंख्याकाः अयुक्तस्वरथेयोजितवान्
कीदृश्यः रथस्यनस्यः नयानभिमुख्यः यार्भियुक्ताभिरथोयानिनपननिनाहद्वीरित्यर्थः एवंभूना
भिस्ताभिरश्वस्त्रीभिः स्वयुक्तिभिः स्वकीययोजनेनरथेसंबद्धाभिर्योनियज्ञंयहंप्रत्यागछतिऽत
स्मैहविर्दानवन्तमिनिवाक्येदोषः अयुक्तयुजिरयोगे स्वरितनात्कर्त्रभिप्रायेऽऽत्मनेपदं सुग्नि-
मिविरेकावद्दनिलुप्तनिषेधः लिः-शिवः किन्वालघुउपधयुणाभावः लोपस्त्रीनिशिवः सकार

लोपः चोः कुरिनिकुत्वं षध्यौवःयुधयुनूदेो यजिमनिसुधिदसिजनिभ्योयुरिनियुत्यैप्रयः इदादिने
त्वादीनांछदसिबहुलमुपसंख्यानमिनिउच देवाः सूरः सूप्रेरण सुस्थागधिभ्यः कन्निनिकन्प्रत्ययः
नितादाधुसात्वं नपानयनेत्यर्थेनरेनष्टइत्यादिनाउणादिषुचदृष्टस्यनेतानिपानिनू; ऋन्येभ्यो
ऽपिदृश्यन्तेऽपू यणादेशउदात्तयणोहल्पूर्वादिनिऽपूउदात्तत्वं सुपासुपोभवे उदेशेगाथपद्दयं
वृष्टिनं वयोदाद्दाम्स्वमाह उदगादयमादित्य० दिवनेमसं अयंपुरोवर्तीआदित्यः। आदित्यः
पुत्रः सूर्यः चिक्षनसहसासर्वेणबलेनसहउदगात् उदयंप्राप्तवान् किंकुर्वन्मह्यंहिवनेरंधयन्
ममोपकारणेरोगंहिंसन् अपिजहृद्दिवते अनिष्टकारिणेरोगायमारधर्मवहिंसांकरोमि स
र्यएवऽस्मदनिष्टकारिणेरोगंनाशयतीत्यर्थः अगानरेनर्लुः इणोगतिस्पनिमिवोलुक् आदि
त्य: दित्यादित्यपत्यर्थेप्राग्दित्यदीयाण्यप्रत्ययः रेधयन् रधहिंसासंराध्योः ण्यन्तादृदुदात्तुरधि
ज्ञभोरवीति। व्याचानानुमागमः मामादिनिपातद्वयसमुदायोमेवेभ्यः स्वार्थेनुदिनप्रत्ययस्त्वपूनप्र
त्ययाऽवीनिप्रकृतिभावः हिवनेऽनुरनुमतिविभक्तेरुदात्तान्तरंथरथेलुडिः पुषादित्वाच्चुरउदा
त्तधिज्ञभोरवीतिधीनानुमऽनिदितामित्यनुषंगलोपः नमोऽयोगइत्यनुभावः इनिप्रथमस्यचनु
र्थष्टमावर्गः इनिस्त्रीनारायणाचार्यवरविनोमाधवीयेवेदार्थप्रकाशकरुकसंहितायाः प्रथममण्ड
नेमानुभवः १ चित्रदेवाना० आप्राद्यावा० देवानांदिव्यनीतिदेवारत्नमयः सुषादेवानायजमाना
नामवंवाऽनोकेनजः समूहरूपंचित्रंऽआश्चर्यकरंसूर्यस्यमुऽउत्तरउदगात् उदयाचलंप्राप्तमासीत्
कीदृशमित्रस्यवरुणस्योमऽउपलक्षणमेतत् एतदुपलक्षितानांजगतांचक्षुः प्रकाशकंचक्षुरिन्द्रि
यस्थानीयंचउदयंप्राप्यचद्यावाएथिवीदिवंएथिवीमनरिक्षंचऽआप्राः स्वकीयेननेजसाऽआसमंता

221
1943

स्पृरयन् इदंयदनेमदुलोकंचवर्तीसूर्यः आनर्यवर्गस्यकारणंकारणाच्चकार्येनानिरन्येन नथाचपारमर्ष
सत्र नदनन्यत्वमारंभणशब्दादिभ्यइति याश्चास्थावरंजंगमंचात्मकस्यसर्वस्यप्राणिजातस्यजीवात्मा
दिनेहिनेहिसूर्येमनप्रायंसर्वंजगत्पुनश्चेतनयुक्तंउपलभ्येत नथाचश्रूयतेयोसौतपन्नुदेहिससर्वेषां
भूतानां प्राणवांआदित्योदतीति आप्राः प्रापूरणेलडि पुरुतव्यप्रत्ययः अदादित्वाछपोलुक्जगाजरामे
ढ्वचिनिक्किपूढ्वचनंगमः क्वचिदित्यनुनासिकलोपः तस्यूषःतिगतलिट् क्वसूढ्वचनंशपूर्वाः स्वयः स
प्तमीबहुवचनेवुसोः संप्रसारणमिति संप्रसारणं अतोलोपइटेचेत्साकारलोपः शासिवसीघुसं ढ्वनीयमू
चमाह सूर्योदेवी० यत्रानरो० सूर्योदेवीद्विगुणयुक्तोरोचमानोदीप्यमानोउषसंपश्चाद्भ्यः श्वेतिउषसः
प्राड्भावानंतरंनोअभिलक्ष्यगछंतीयुवतीप्रियासततंअनुगछति तत्रदृष्टांतः मर्सोनयोषा यथाकश्चि
न्मनुष्यः शीघ्रंनाचयंवागछंतीप्रियासततंअनुगछति तद्वत् यत्रयस्मिन्उपसिजातायोदेवंयजंतोदेव
द्योतमानंसूर्यंयष्टुमिछंतोनरोयज्ञस्यनेतारोयजमानाःयुगानियुगशब्दः कालवाचीतेनकर्तव्यानिक
र्माणिलक्ष्यंते यथादर्शपूर्णमासाविति अग्निहोत्राणिकर्माणिवितन्वतेविस्तारयंतो यद्वा देवयंतोदेव
यागार्थंधनमात्मानश्छंतोयजमानपुरुषयुगानिहलाद्यर्थवंसतानिकर्षणायवितन्वते आसारयंति
ताउषसंअनुगछंतीत्यर्थः एवंविधंभद्रंकल्याणंसूर्यंप्रतिभद्रायकल्याणरूपायकर्मफलायरुक्मंतद्वति
रोचः यद्वादेवयंतः देवकामाः यज्ञकामाः यजमानायुगानियुग्मानिभूत्वापत्नीभिसंहिताः संतोभद्रं
कल्याणमग्निहोत्रादिकंकर्मभद्रायनस्तस्यार्थंप्रतिप्रयेकंयस्याउषसिप्रवृत्तायांवितन्वतेविस्तारयंति मे
त्यानू मृगप्राणसागछंतीसिनिशार्केसाहोचस्रयंतीनिषासते यतोनाचश्साद्युद्यन्तंयुगानियुजेः

कर्मणिक्तप्रत्ययव्ययः क्तवः कालविशेषेरथायुपकरणेचेत्युक्तविषयादनुपपाद्यगुणाभावोतोरात्वेनाचित्
त्वेतेनुविस्तारे तनादिकृञ्भ्यउःसरतीति योगाभावात्तिङोपसर्गस्यसमासेसतिसमासस्येत्युतो
दात्तत्वं तृतीयामृचमाह भद्राश्वा० नमस्यंतोदिवआ० भद्राः कल्याणाः अश्वाः एतग्वाइत्येतदुक्तम
श्वनामतत्रैकंक्रियापरंयोजनीयं अश्वाः तुरंगाः व्यापनशीलाहरितोहर्तारः विचित्रावयवाः अनुमाद्या
सः अनुक्रमेणसर्वैः स्तुत्यापादनीयाः एवंभूतास्त्वयैवैतग्वाअश्वाः यद्वाएतग्वंएतंगंतव्यंमार्गंगतारो
अश्वाः एवंधवलवर्णंनीलवर्णंवाअभ्युर्वंतिप्राप्नुवंति यद्वा हरितोरसहरणशीलाः रश्मयः भद्रादिवि
शेषणविशिष्टाः दिवएनंभरुल्लंघ्यनिष्टिति आअरुः प्रभवंतः संतोद्यावापृथिवीयावापृथि
व्योमध्यस्तरानीमवएकेनापरियंतिपरितोगछंत्योद्यावंतीत्यर्थः अश्वाःअश्नुतेव्याप्नोतीत्यश्वाः
कृतएतग्वाः इणगतौ असिरसिइत्यादिनाकर्मणितप्रत्ययः गमोरोणादिकोभावेडुप्रत्ययः एतग्वप्र
तिग्वोगमनंएषंतितथोक्ताः बहुव्रीहावश्वपदप्रकृतिस्वरत्वं अनुमाद्यासः मदिस्तुतौअस्मात्क्यंतस्य
यत् यतोनावइत्युदात्तत्वं नमःस्यंतःनमोवरिवश्चितिपजाथेक्यपप्रत्ययेनकर्मणिक्तप्रत्ययः अस्यु
निष्टेत्यादसोवर्तमानेलुट् गातिस्थेतिसिचोलुक् अतश्चतिहेर्लुक् चतुर्थिमृचमाह तत्सूर्यस्य०।।
यद्ययुक्तहरितः सूर्यस्यसर्वेषांप्रेरकस्यादित्यस्यैवत्वमीश्वरत्वंसांतत्यमितियावत् महित्वंमहा
त्म्यंचतदेव तच्छब्दस्यतेःयच्छब्दाध्याहारायत्कर्तीकर्तृतिकर्मनामेतत् प्रारब्धापरिसमाप्त्यस्यकृत्मा
दिलक्षणस्यकर्मणः मध्यामध्येअपरिसमाप्तएतस्मिन्कर्मणि वितंवस्तीर्णंच× ×

223
1943

भावेतीदमितिषेधअतिरनंरेतइतिगतिप्रकृतिस्वरत्वं सभारहव्यहोभीछंदसीतिभत्वं अयुक् जयु
र्नुदिभ्रलोभ्रलीतिसिचोलोपः सधस्तात् चतुर्थैकविधानमितिधिकरणेक्तप्रत्ययः संप्रत्ययः सधमाद
स्तुयाछंदसीतिसधादशः दासीभारादत्वादवपदप्रकृतिस्वरत्वंरात्रीनाम श्वञ्जसाविति ङिपूर्वपञ्चमी
त्वमाह तन्मित्रस्य० अनंतमन्यत तनहानीउदयसमयेमित्रस्यवरुणस्यचेतुभयोपलक्षितस्यसर्वस्यज
गतः अभिचक्षे अभिमुखंनंभोः नभसउपलक्षेउपलक्षनेमध्यस्थः सर्वस्यप्रेरकः सवितारूपसर्वस्यनिरू
पकंप्रकाशकंतेजः कृणुतेकरोति अपिचास्यसूर्यस्यरश्मयोरसहरणशीलारश्मयः हरिद्वर्णाः अश्वावा
अनंतं अवसोनुरहितंस्तब्धस्यजगतोव्यापकरूपात् दीप्यमानंअन्यत्सूक्ष्मंवर्णंपाजः बलंनामतत्
तस्यापिनेशस्यतमसोविचक्षणंतेजः संभरति अहनिस्वकीयगमनेभुवलोकादयंति तथाकृष्णवर्णंअन्यत्तमः
स्वकीयगमनेरात्रौ अस्यरश्मयोप्येवंकुर्वंतिकिमुवक्तव्यंतस्यमाहात्म्यमितिसूर्यस्यस्तुतिः अभिचक्षेसं
पदादिलक्षणोभावे क्विप् स्तुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वंध्योजसिजसोश्वेतिपूर्वरूपंतोपलोपश्च अथकविधात्
मितिकप्रत्ययः मनुष्टुथादित्वात्सूर्वयहोतोरात्वं पाजःपातिरक्षतीतिपाजोबलंपतिर्बलेनुडागमश्च छं
दसीमत्वथीयस्यविनोलोपः षष्ठीमृचमाह अयादेवा० नमो०।हेदेवा द्योतमानाःसूर्यरश्मयः अयंअस्मि
न्काले सूर्यस्य आदित्यस्यउदिताउदितौउदयसतिस्तः स्तुतः प्रसरंतोभूयं अस्मान्निरवद्यात्त्रेषि
ष्ठ्यरूपात् अंहसः पापान्निष्पिपृतानिनिश्चयेनपालयतयदिदमस्माभिरुक्तंनोस्मदीयंतन्मित्रादयः
षड्देवतामामहंतोपजयंतु मन्येतारक्षतीतियावत् मित्रःप्रमितेस्मायकअहरभिनीदयःवरुणोनि

गाय० २२

शानोनिवासयितारात्मानिमानीअदितिरखंडनीया अदितिर्वा देवमाताअंधुः स्यंदनशीलोदकाभि
मानिनी देवता पृथिवीभूलोकस्याभिमानमात्री द्यौःद्युलोकस्य उत्तरशब्दःसमुच्चयेनव्ययनिपातस्य
चेतिसंहितायांदीर्घत्वंपितापृषानेकेपूरणयोः एइसेके लोहिजुहोत्यादित्वात् शपःस्नुहिर्वचनो
रदत्वहलादिशेषाः अतीयपूर्वेश्चेसभ्यासस्येत्वंसार्वधातुकमपिदितिनशब्दस्यडितित्वेसतिऋचिरु
नुधेत्यादिनासंहितायांदीर्घ इतिप्रथमस्याष्टमसमोवर्गः इत्युपस्थायप्रयोगप्रकारणगायत्री
जपंकृत्वा तर्पणंकृत्वागुर्वादीन्नमेत् तर्पणंयथा साविग्याकश्यपऋषिः रुद्रोदेवताअनुष्टुप्छंदः
ब्रह्मःपुरुषतर्पणेविनियोगः ॐब्रह्मःपुरुषंतर्पयामि यंजुर्वेदंतर्पयामि ॐमंउसंतर्पयामि ॐरुद्ररुपि
णीतर्पयामि ॐअंतरात्मानंत० ॐसावित्रीतर्पयामि ॐवेदमातरंत० ॐसांख्यंत० ॐसंध्यांतर्प०
ॐयुवतींत० ॐसेंद्रीत० ॐउषसंतर्प० ॐनिधिंजंत० ॐसर्वसिद्धिकरींत० ॐसर्वमंत्राधिपतिंत० ॐ
भूर्भुवःस्वःपुरुषंत० १६ इतिमध्यान्हसंध्याविधिः अथसायंसंध्या तत्रन्यासः ऋषभिस्वरसंज्ञा
सेयादशोचक्रियान्वितः बहिःसंध्यामुपासीतकुशपाणिसमाहितः अस्तशिखरंप्राप्तेरविअर्घास्त २३
मितमित्यर्थः अतएवसंवर्तः प्रातःसंध्यांसनक्षत्रोउपासीतयथाविधिः सादित्यांप्रथमांसंध्यांम
ध्यंतिमंउडुले अहोरात्रसंध्ययोर्बहियामाद्यंतस्यसंध्योपासनंभवति अत्रायंप्रयोगः

225
1943

कृतप्राणायामः सायंसंध्यमुपासिष्ये इतिसंकल्प्यसंध्यांध्यायेत् ध्यानंयथा सायंसंध्यासुरक्तव
र्णनिगमनाश्यामवर्णंरथानाशंखंचक्रंगदाब्जंकरयुगेयुगेयासरस्वतीसुरारा पीतंवस्त्रंरथाना
रवितनुसदनाविष्णुदेवत्यसावित्र्यावेदंवदंतीश्रितनतनुमतिमान् सोहमस्मित्युपास्ये अपोहिष्ठे
तित्रेनपूर्ववत्संमार्ज्याघ्रिश्चेसनुवाकेनाचामेत् तथाचयाज्ञवल्क्यशातातपे प्राणायामेनसंप्रोक्ष्यत्र
चेनाद्भिरेवतुसायमग्निश्चेमेसुक्ताप्रातःसूर्येसयःपिबेत् तस्यप्रजापतिर्छंदःअग्निर्मन्युमन्युपतयोदे
वतासायंसंध्याचमनेविनियोगः ॐअग्निश्चेमेति यदह्नासापम० अहस्तदवलुंपतु० सत्योज्योतिषिजु
होमिस्वाहेतिविशेषः शेषंपूर्ववत् अथतर्पणं सरस्वत्यावसिष्ठऋषिःविष्णुर्देवताजगतीछंदःब्रह्म
पतर्पणेविनियोगः ॐब्रह्मपुरुषंत० ॐपरमात्मानंत० ॐसरस्वतींत० ॐवेदमातरंत० ॐसांख्यंत० ॐ
ओंसंध्यांत० ॐऋचंत० ॐवेदमातरंत० ॐउषसंत० ॐनिधिंजंत० ॐसर्वार्थसिद्धिकरींत० ॐसर्व
मंत्राधिपतिं० ॐभूर्भुवःस्वःपुरुषंत० इतितर्पणंकृत्वा गुर्वादीन्नमेत् इतिगायत्रीरहस्येसंध्योपा
सनानेहोनामद्दशमोनुभवः १० ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

अथ गायत्रीरहस्यसमाप्तः ॥११६॥